

Archeologische opgraving
KORTRIJK SLOOP SINT-VINCENTIUS
(prov. WEST-VLAANDEREN)

Eindverslag

Auteurs: Bart BARTHOLOMIEUX

Projectcode: 2024A139

Vergunningsnummer:	2024A139
Projectleider:	Christof Vanhoutte
Naam erkende archeoloog:	Monument Vandekerckhove NV
Erkenningsnummer:	OE/ERK/Archeoloog/2015/00031
Veldwerkleider:	Tomas Bradt
Archeologisch team:	Tomas Bradt (erkend archeoloog), Jana Bas (assistent-archeoloog), Kylian Verhaevert (archeoloog), Harm Stoops en Manon Rafaa (stagiaires)
Bevoegde Vlaamse overheid:	Nancy Lemay (Agentschap Onroerend Erfgoed)
Plannen:	Jana Bas, Rosalie Vincent, Kylian Verhaevert
Conservatie:	/
Materiaaltekeningen:	/
Provincie:	West-Vlaanderen
Gemeente:	Kortrijk
Deelgemeente:	Kortrijk
Plaats:	O.L.V. kerk
Opgravingsplan op bouwplannen	/
Projectcode:	KOSIO24
Lambertcoördinaten onderzoeksgebied:	X: 72436.9, Y: 169347.5 X: 72454.2, Y: 169304.3
Kadastergegevens:	Kortrijk, afdeling 3, sectie H, perceel 604
Topografische kaart:	zie plan Figuur 8
Begindatum onderzoek:	25/02/2024
Einddatum onderzoek:	25/09/2024
Relevante termen thesauri:	stadsmuur, stadsgracht, artillerietoren, stenen kanonballen, middeleeuwen, late middeleeuwen, postmiddeleeuwen, Nieuwste tijd, 18 ^{de} -19 ^{de} -eeuwse bewoningresten, archeologische opgraving, 15 ^{de} -16 ^{de} -eeuwse aardewerk, Bourgondische weermuur, Nedervijver
Beheer opgravingsdata:	Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster
Titel:	Archeologische opgraving Kortrijk Sloop Sint- Vincentius (prov. West-Vlaanderen). Eindverslag.
Contact:	info@monument.be; T: +32 51 31 60 80

1. Inhoud

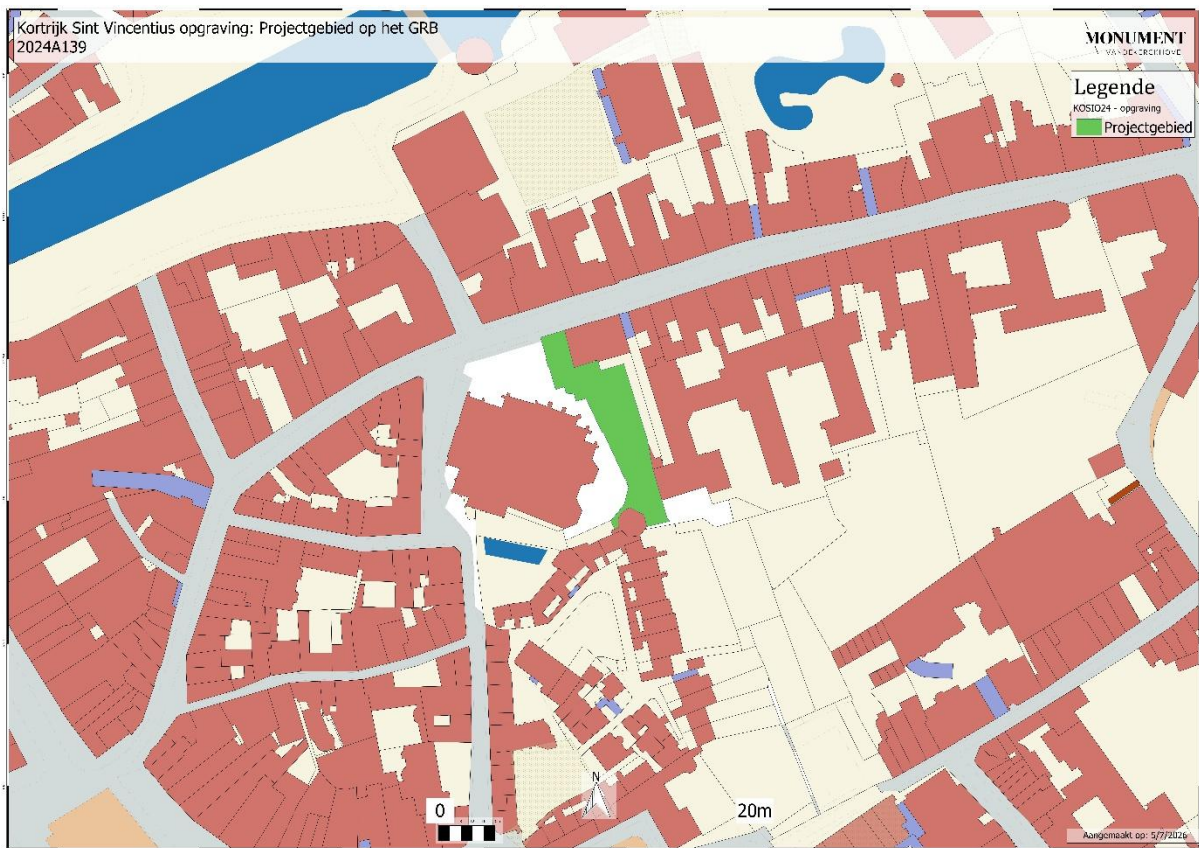
2. BESCHRIJVING VAN DE UITGEVOERDE WERKEN.....	5
2.1. BESCHRIJVING VAN DE ONDERZOEKSOPDRACHT	5
2.1.1. Voorafgaand bureauonderzoek	6
2.1.2. Proefputten proefsleuvenonderzoek + archeologische werfbegeleiding.....	6
2.2. VRAAGSTELLING	7
2.2.1. Algemeen.....	7
2.2.2. Archeologisch onderzoek op de weermuur	7
2.2.3. Archeologisch onderzoek op de weermuur - aansluiting Artillerietoren	7
2.2.4. Dwarssleuf haaks op de weermuur/Nedervijver	8
2.2.5. Natuurwetenschappelijk onderzoek.....	8
2.3. RANDVOORWAARDEN.....	9
2.4. RANDVOORWAARDEN.....	9
2.5. BESTAANDE TOESTAND EN GEPLANDE WERKEN	10
2.6. WERKWIJZE EN OPGRAVINGSSTRATEGIE	12
2.6.1. Voorbereiding	12
2.6.2. Veldwerk	12
2.6.3. Inbreng specialisten.....	16
2.6.4. Verwerking.....	17
3. BESCHRIJVING VAN DE VINDPLAATS	18
3.1. SITUERING SITE	18
3.1.1. Topografische situering	18
3.1.2. Landschappelijke, bodemkundige en geologische situering	20
3.2. HISTORISCHE BESCHRIJVING VAN HET PROJECTGEBIED.....	22
3.2.1. Vroege Middeleeuwen	22
3.2.2. Volle en Late Middeleeuwen	23
3.2.3. 16 ^{de} -17 ^{de} -eeuwse cartografie.....	26
3.2.4. Eind 18 ^{de} -eeuwse Ferrariskaart.....	29
3.2.5. 19 ^{de} eeuw – 20 ^{ste} eeuw	30
3.3. ARCHEOLOGISCH KADER	31
3.3.1. CAI	31
3.3.2. Archeologisch onderzoek rond de kerk	31
4. BESCHRIJVING VAN DE RESULTATEN	34
4.1. DE DEMPING VAN DE NEDERVIJVER/STADSGRACHT	34
4.2. DWARSPROFIEL OP DE NEDERVIJVER/STADSGRACHT	38
4.3. DE WEERMUUR	41
4.3.1. Beschrijving	41
4.3.2. Een midden 15 ^{de} -eeuwse fase	47
4.3.3. De oudste bakstenen fase van de voorburcht?	49
4.4. DE ARTILLERIETOREN	62
4.5. POSTMIDDELEEUWSE BEWONINGSSPOREN	64
4.5.1. 17 ^{de} eeuw.....	64

4.5.2.	18 ^{de} eeuw.....	65
4.5.3.	19 ^{de} eeuw.....	67
4.5.4.	19 ^{de} -20 ^{ste} eeuw	69
4.6.	BESCHRIJVEN VONDSTEN	71
4.6.1.	Aardewerk.....	71
4.6.2.	Metaal	73
4.7.	NATUURSTEEN.....	74
4.7.1.	Kanonballen.....	74
4.7.2.	Natuurstenen fundering van de weermuur	75
5.	ANTWOORDEN OP DE ONDERZOEKSVRAGEN.....	76
5.1.	ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK OP DE WEERMUUR.....	79
5.2.	ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK OP DE WEERMUUR - AANSLUITING ARTILLERIETOREN.....	82
5.3.	DWARSSLEUF HAAKS OP DE WEERMUUR/NEDERVIJVER.....	86
5.4.	NATUURWETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK	88
6.	INTERPRETATIE EN DATERING	89
7.	POTENTIEEL VOOR VERDER ONDERZOEK	91
8.	BEWARING ARCHEOLOGISCH ENSEMBLE	92
9.	BIBLIOGRAFIE	93
9.1.	LITERATUUR	93
9.2.	INTERNETBRONNEN.....	95
10.	BIJLAGEN.....	96

2. BESCHRIJVING VAN DE UITGEVOERDE WERKEN

2.1. Beschrijving van de onderzoeksopdracht

Naar aanleiding van een geplande omgevingsvergunningaanvraag voor stedenbouwkundige handelingen te Kortrijk Groeningestraat 4-6 (Site Sint-Vincentius,) gelegen binnen een archeologische zone waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100m² of meer beslaat en de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de aanvraag betrekking heeft 300m² of meer bedraagt, diende de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. Het projectgebied waarop deze archeologienota betrekking heeft is ongeveer 1332,25m² groot en situeert zich in het centrum van de stad Kortrijk, direct ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekerk.

Figuur 1: Het GRB met de ruime omgeving van het plangebied (Bijlage 1).

2.1.1. Voorafgaand bureauonderzoek

Op basis van het bureauonderzoek (ID 23216, vergunningsnummer 2022A96), uitgevoerd door Monument Vandekerckhove NV – werd bijkomend vooronderzoek geadviseerd voor het studiegebied. Tijdens het bureauonderzoek werd het studiegebied geografisch, geologisch, historisch en archeologisch gesitueerd aan de hand van bestaande bronnen. Het bureauonderzoek kon de aan- of afwezigheid van een archeologische site niet staven waardoor verder archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem werd geadviseerd in de vorm van een proefsleuven- en proefputtenonderzoek.

2.1.2. Proefputten proefsleuvenonderzoek + archeologische werfbegeleiding

Teneinde na te gaan of er archeologisch relevante grondsporen aanwezig zijn binnen het onderzoeksgebied, werd tussen augustus en oktober 2023 een proefputten- en proefsleuvenonderzoek en, in uitbreiding, een archeologische begeleiding voor de bestaande kelders uitgevoerd (vergunningsnummer: 2023F299).

Het doel van dit vooronderzoek was tweeledig. In eerste instantie had het onderzoek tot doel het exacte verloop van de 14de-eeuwse Bourgondische weermuur te registreren. De massieve weermuur zal namelijk gerenoveerd en in de geplande heraanleg rond het kerkdomein geïntegreerd worden. Daarnaast had het onderzoek ook tot doel overige archeologische sporen in kaart te brengen. Tussen de Bourgondische weermuur en de Onze-Lieve-Vrouwekerk werden volgende waardevolle archeologische sporen en structuren waargenomen: Een grachtvulling (12de- 13de eeuw), een weermuur die mogelijk dateert uit de periode vóór de Bourgondische weermuur (13de - 14de eeuw) en de resten van een kerkhofareaal met skeletten tussen de 14de en de 17de eeuw. Ten oosten van de Bourgondische weermuur werden de 17de-eeuwse dempingspakketten van de Nedervijver aangetroffen met daarop 18de -19de-eeuwse bewoningsporen, getuigen van de ontwikkeling van het gebied als woongebied.

2.2. Vraagstelling

Het doel van het onderzoek is om te achterhalen wat de exacte aard en omvang is van de archeologische site die werd aangetroffen in de ondergrond. Kennis daarvan kan bijdragen tot een beter begrip van de geschiedenis van de regio. Hiertoe worden volgende (niet-limitatieve) onderzoeksvragen voorgesteld:

2.2.1. Algemeen

- Wat is de aard van de archeologische site, sporen en/of artefacten (bewoning, ambachten, ontginning...)?
- Stammen de archeologische sporen en artefacten uit meerdere perioden en is er een chronologie op te stellen?
- Werde er informatie verkregen over de omvang van de archeologische site en zijn er sporen van een afbakening van de site gevonden?
- Wat is de link tussen de vindplaats en het landschap?
- Welke is het belang van de site binnen de geschiedenis van Kortrijk?
- Wat is de aard en datering van het vondstmateriaal?
- Wat is de conserveringsgraad van de verschillende materiaalcategorieën?

2.2.2. Archeologisch onderzoek op de weermuur

- Wat zijn de dimensies van de weermuur (XYZ)?
- Wat is de opbouw van de weermuur? Welke materialen werden hiervoor gebruikt? Zijn er verschillende bouwmaterialen gebruikt (baksteen/mortel/metselwerk)? Zoja kan hier een fasering is opgemerkt worden?
- Zijn er sporen van herstel/renovatie op te merken? Kunnen deze eventuele sporen gelinkt worden aan een historische gebeurtenis?
- Ligt de aangetroffen weermuur in lijn met andere 14de-eeuwse defensieve stadsversterkingen? Zoja, bespreek. Zijn er opmerkelijke parallellen/verschillen?

2.2.3. Archeologisch onderzoek op de weermuur - aansluiting Artillerietoren

- Kunnen sporen van de fundering van de Artillerietoren aangetroffen worden? Zoja, bespreek.
- Is er een verschil in bouw materiaal (baksteen/mortel/metselwerk) op te merken waaruit kan blijken dat een fasering aanwezig is? Zijn er sporen van herstel/renovatie op te merken?
- Hoe staan de weermuur en de Artillerietoren bouwkundig in verband met elkaar? Is er sprake van fasering?

- Werden tijdens het onderzoek bijhorende resten van deze muur aangetroffen? Zoja bespreek.
- Zijn er verschillende bouwfasering op te merken?
- Kan het verloop van deze muur verder aangevuld worden?
- Is er een verband tussen deze muur en de Artillerietoren?
- Zijn er nieuwe elementen aan het licht gekomen die meer inzicht bieden op de aard en functie van deze muur? Wat is de functie van de muur? Betreft het een defensieve functie of eerder afbakenend? Dient deze muur gedateerd te worden voor de aanleg van de aangetroffen weermuur?
- Kan er een samenhang worden vastgesteld tussen de verschillende bodemsporen?

2.2.4. *Dwarssleuf haaks op de weermuur/Nedervijver*

- Tot welke diepte werd de 17de-eeuwse dempingspakketten op de Nedervijver aangetroffen? Welke informatie geven de vondsten uit deze pakketten over de bewoners?
- Welke nieuwe informatie werd ontdekt over Nedervijver? Op welke diepte word de structuur aangetroffen? Zijn het sporen van zijn uitdroging? Kunnen de aangetroffen pakketten van de Nedervijver gedateerd worden?
- Hoe ziet de stratigrafische opbouw van de (op)vullingspakketten van de Nedervijver eruit? Betreffen dit antropogene lagen en/of natuurlijke lagen? Wat is de datering van deze lagen? Zijn deze ouder of jonger dan de weermuur? Kan de 13de eeuwse gracht L17 ook ten oosten van de weermuur aangetroffen worden?
- Kan iets verteld worden over de functie van de aangetroffen lagen/sporen?
- Kunnen uitspraken gedaan worden over het natuurlijk reliëf van het terrein direct ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekerk aan de hand van de bekomen info?
- Kunnen eventuele oevers van de Nedervijver binnen de opgravingszone aangetroffen worden? Is er een verband met de hoger gelegen zone van het kerkareaal?
- Staalname: kunnen de onderzochte stalen/labotesten genomen op de actieve vullingen van de Nedervijver/natuurlijke pakketten ons meer vertellen over de landschappelijke context van de Nedervijver?

2.2.5. *Natuurwetenschappelijk onderzoek*

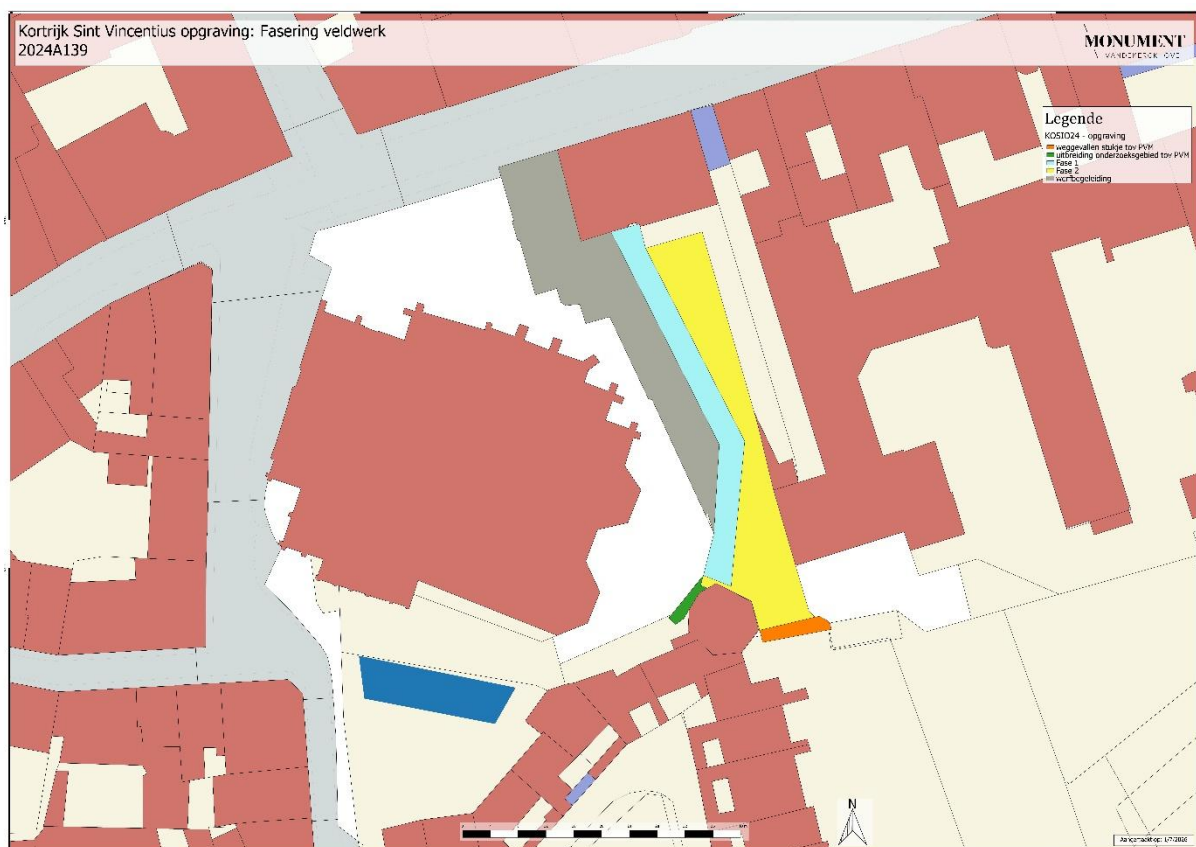
- Bleken de vooropgestelde natuurwetenschappelijke technieken geschikt om de vraagstelling te helpen beantwoorden? Helpt het specifieke natuurwetenschappelijke onderzoek de aard van de site verduidelijken (zoals de aanwezigheid van dieren, de gehanteerde teelten in de omgeving, het voedselpatroon van de bewoners, ...)?
- Is er tijdens de archeologische opgraving informatie verkregen over de vegetatie binnen en rond de site en wat zegt dit over de menselijk activiteiten in de omgeving?
- Zijn er aquatische plantenresten of diatomeeën bewaard in de pakketten van de Nedervijver?

2.3. Randvoorwaarden

Zowel het veldwerk als de verwerking en rapportage voldoen aan de methodiek zoals beschreven in de Code van Goede Praktijk. Het onderzoeksdoel is succesvol bereikt indien de vraagstelling kan beantwoord worden. Het gefundeerd kunnen beantwoorden van de vraagstelling is dus het evaluatiecriterium aan de hand waarvan de erkende archeoloog zal bepalen of het onderzoeksdoel succesvol bereikt is.

2.4. Randvoorwaarden

In functie van de stabiliteitswerken werd in samenspraak met Onroerend Erfgoed en de bouwheer beslist om niet alleen zone 2C (NO zijde artillerietoren) archeologisch op te graven maar ook de NW zijde die initieel niet mee was opgenomen in het programma van maatregelen. Daarnaast werd het zuidelijk deel van 2C ook niet verstoord omdat men daar enkel struikgewas zou planten, waardoor dit stukje niet is opgegraven (Figuur 2, Bijlage 11).

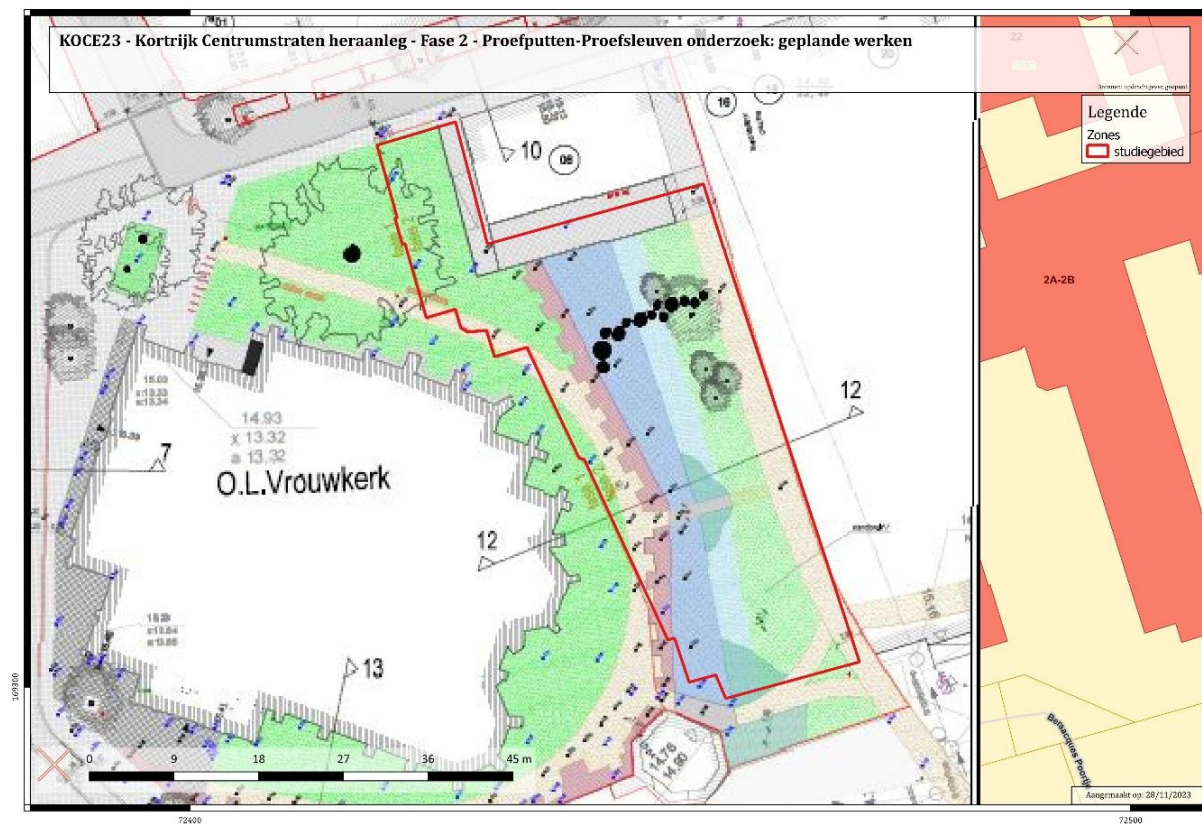
Figuur 2: Fasering veldwerk (Bijlage 11).

2.5. Bestaande toestand en geplande werken

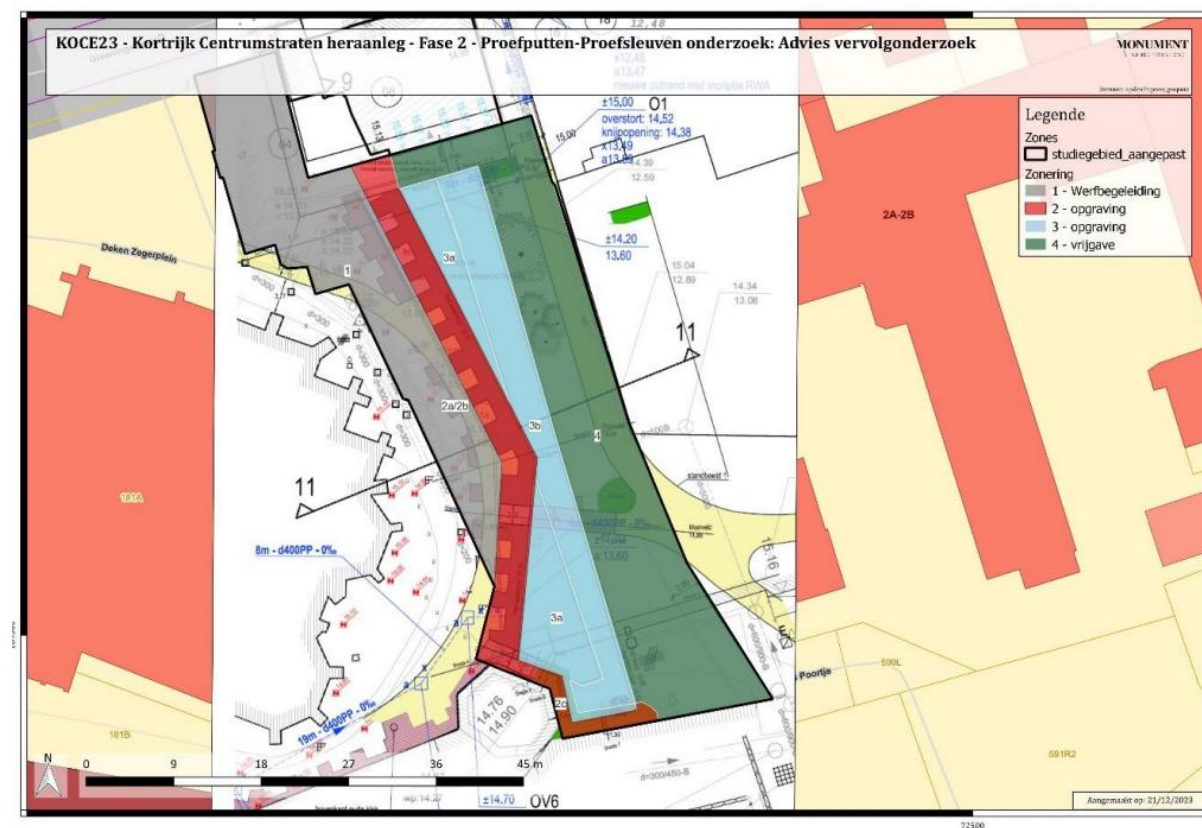
Deze tweede fase focust zich op de heraanleg van de omgeving ten oosten van de Onze Lieve-Vrouwekerk. De heraanleg kadert in de heropwaardering van de omgeving van de kerk. Daar waar het plein geen samenhang kent en een weinig uitnodigende plek is, dient de heraanleg er opnieuw een aantrekkelijke ontmoetingsplaats van te maken. Een onderdeel van de werken vormt de reconstructie van de weermuur van de voorburcht. Momenteel is deze gedeeltelijk gereconstrueerd aan het oppervlak buiten de contouren van het huidige projectgebied. Ook ten oosten van de kerk op heden ondergronds) wenst men nu de oorspronkelijke locatie van de weermuur te achterhalen zodat deze op haar originele locatie opnieuw kan opgetrokken worden. De bovenkant van deze constructie wordt momenteel op +15,10m TAW voorzien.

Ten westen van de weermuur, tussen de kerk en de weermuur, zal een wandelpad worden aangelegd die het volledige areaal van de kerk zal volgen. Het pad bestaat een dolomietverharding en een steenslagfundering dat voor een verstoring van ongeveer 40cm zal zorgen. Het huidige maaiveld situeert zich op +15,16m TAW. Het wandelpad zal zich op +14,70m TAW situeren. Tijdens de geplande werken zal de aangetroffen weermuur herbouwd worden tot een peil van +15,10m TAW.

Ten oosten hiervan zal een omvangrijk waterbekken worden aangelegd langs de volledige oostelijke zijde van de weermuur. Het bekken zal een diepte bereiken tot +13,60m TAW. Het voorziene uitgravingspeil bedraagt hier +13,30m TAW (30cm vloerplaat) ter hoogte van snede B-B. Ter hoogte van snede A-A bedraagt het uitgravingspeil +12,95m TAW inclusief gewapende betonbak met schraalfundering. Het bekken zal geflankeerd worden door een groenzone dat geflankeerd worden door een wandelpad. De beide wandelpaden, ten oosten en ten westen van de weermuur, zullen met elkaar verbonden worden door stroken verharding. Eénmaal ten noorden van de Artillerietoren en éénmaal centraal in de geplande heraanleg. De groenzone zal een stijgend verloop kennen in oostelijke richting en in haar eerste deel bestaan uit een verbeterde grondmengeling en voorzien van een argexdrain. Dit zal een ingreep tot +14,20m TAW omvatten. Daarna wordt een nieuwe graszone voorzien over een breedte van ca. 4m lengte.

Figuur 3: Onderzoekgebied van het vooronderzoek geprojecteerd op de geplande werken.

Figuur 4: Plan met aanduiding van de zones voor vervolgonderzoek.

2.6. Werkwijze en opgravingsstrategie

2.6.1. Voorbereiding

Op 15 februari 2024 werd, onder leiding van archeologe Rosalie Vincent, gestart met het vrij graven en opkuisen van de weermuur. Door het vele water diende dit echter gestaakt te worden. Er werd beslist om bemaling te plaatsen zodat het grondwater zou zakken. Dan pas kon het archeologisch onderzoek verder gaan.

De opgraving werd hervat in de laatste week van augustus, deze keer onder leiding van archeoloog Tomas Bradt.

2.6.2. Veldwerk

2.6.2.1. Werfbegeleiding – opvolging uitbraak funderingen

Het programma van maatregelen van de nota voorzag voor het westelijke deel van het projectgebied (zie Figuur 2, bijlage 11) een werfbegeleiding. Belangrijk aandachtspunt hierbij was nagaan of het verdere noordelijke verloop van muur S76/S6 (cfr. infra), aangetroffen tijdens het vooronderzoek, nog verder te volgen zou zijn. Binnen deze zone situeerde zich echter een grote diepe kelder (Figuur 5) die een grote verstoring had teweeg gebracht. Er werden geen verdere sporen aangetroffen van muur S76/S6. Als gevolg van de aanwezige kelder was het ook niet nodig nog verder te verdiepen/uit te breken met als gevolg dat de werfbegeleiding daar uiteindelijk niet meer nodig was.

Figuur 5: Zicht vanuit het zuiden op de zone voor werfbegeleiding met de grote diepe kelder onder water.

2.6.2.2. Fase 1

De eerste fase van de opgraving vond plaats op 15 februari 2024 en werd uitgevoerd door Rosalie Vincent (erkend archeoloog, tevens uitvoerder van het vooronderzoek), bijgestaan door een stagiair van de UGent, Harm Stoops. De bovenkant van de weermuur kon hier reeds grotendeels worden vrij gegraven en opgekuist. Echter door het regenweer en de hoge stand van het grondwater konden de diepere lagen onmogelijk op een kwaliteitsvolle manier onderzocht worden. Ook de natuurstenen paramentmuur kon daardoor niet bereikt worden. Er diende bijgevolg vooraf bemaling te worden geplaatst.

Figuur 6: Dronefoto genomen na de eerste fase van de opgraving waarbij de bovenkant van de weermuur van de Franse voorburcht reeds voor ene groot deel zichtbaar was gemaakt.

Figuur 7: Het vele regen- en grondwater maakte kwaliteitsvol archeologisch onderzoek in het voorjaar van 2024 onmogelijk. Er diende eerst bemaling te worden geplaatst zodat het terrein wat meer zou kunnen uitdrogen.

2.6.2.3. Fase 2

De tweede fase van het veldwerk vond plaats tussen 20 augustus en 9 september 2024. Deze keer kon het veldwerk wel aaneensluitend uitgevoerd worden.

Deze fase van de opgraving werd uitgevoerd door Tomas Bradt (erkend archeoloog), bijgestaan door Jana Bas (assistent-archeoloog), Kylian Verhaevert (junior-archeoloog) en Manon Rafaa (stagiaire van de UGent).

Figuur 8: Zicht op de staat van het terrein op de dag van aanvang van de tweede grote opgravingsfase in augustus. De bemaling op de voorgrond en redelijk wat regenwater in de reeds gegraven put in het zuiden.

Figuur 9: Het onderzoeksterrein gezien vanuit het noorden, bij aanvang van de tweede grote opgravingsfase in augustus, met rechts de Bourgondische weermuur van de Kortrijkse voorburcht.

2.6.2.4. Registratie

De sporen die zichtbaar werden zijn voorzien van een individueel spoornummer. Vervolgens zijn ze beschreven (interpretatie, kleur, textuur, inclusies) en gefotografeerd. Op de foto's is, naast het spoor telkens een noordpijl, schaallat en fotobord aanwezig. Op het fotobord staat de projectcode (**2024**), de afkorting van het project (KOSIO24= **Kortrijk Sint-Vincentius Sloop 2024**), de werkput en het spoornummer. Na het fotograferen werden de structurele sporen (zoals muren) ingemeten met een GPS en een Total station.

De vondsten zijn ingezameld per context en per laag. Een vondstkaartje werd telkens ingevuld. Van sommige sporen zijn monsters genomen. Het gaat om natuursteenstalen, baksteenstalen, mortelstalen. Alle monsters en vondsten werden zo veel mogelijk al tijdens het veldwerk van een inventarisnummer voorzien.

Alle nodige informatie werd geraadpleegd via het internet of werd digitaal aangeleverd door de initiatiefnemer. De kaarten die toegevoegd zijn als bijlage werden vervaardigd met behulp van QGIS, een geografische informatiesysteem.

2.6.3. Inbreng specialisten

Erfgoedconsulente Archeologie Nancy Lemay en bouwkundig erfgoedconsulent Steven Mahieu (Agentschap Onroerend Erfgoed) werden tijdens hun werkbezoeken en de werfvergadering om advies gevraagd.

Tijdens het veldwerk bracht Philippe Despriet (voorzitter van de archeologische Dienst van Zuidwest Vlaanderen) bijna dagelijks een bezoek aan de opgraving. Temeer ook omdat hun Dienst in de Artillerietoren, die binnen het onderzoeksgebied is gelegen, is ondergebracht. Philippe nam dan ook zelf het initiatief om het in de noordelijke zone overvloedig gevonden aardewerk aan een eerste assessment te onderwerpen. De vondsten werden daarbij vluchtig afgespoeld in de Artillerietoren, die oorspronkelijk als drinkwatertoren was gebouwd en waar overvloedig water ter beschikking was. Philippe kon meteen een datering van het aardewerk meegeven: en dat bleek toch wat ouder te zijn (1475-1550) dan de tot nu toe altijd al aangenomen 17de-eeuwse demping van de Nedervijver.

2.6.4. Verwerking

Na het afronden van het veldwerk is de verwerking opgestart. Tijdens een eerste fase van de verwerking werd het grondplan opgemaakt en zijn de vondsten gewassen en geïnterpreteerd.

Het uitschrijven van de resultaten gebeurde in twee fasen. Als eerste werd werk gemaakt van een archeologierapport. Dit werd afgewerkt binnen de voorziene termijn van 2 maanden na het afronden van het veldwerk. Hierin werden de voorlopige resultaten gebundeld. Ook werd een eerste voorzichtige interpretatie van de aangetroffen sporen opgemaakt. Op basis van deze voorlopige gegevens werd bekeken welk natuurwetenschappelijk onderzoek diende te worden uitgevoerd en welke tijdens het veldwerk genomen stalen al dan niet geschikt zijn voor verder natuurwetenschappelijk onderzoek binnen deze archeologische opgraving. De belangrijkste afweging is dat het uit te voeren natuurwetenschappelijk onderzoek als doel heeft om de onderzoeksvragen mee te helpen beantwoorden.

De tweede fase van de rapportage bestond uit het schrijven van het eindverslag, onderhavig rapport. Hierin zijn alle verzamelde archeologische gegevens gebundeld. Het bevat enkele inleidende hoofdstukken en de beschrijving van de verschillende grondsporen en het vondstmateriaal. Ook de gegevens van het natuurwetenschappelijk onderzoek zijn in dit eindverslag verwerkt.

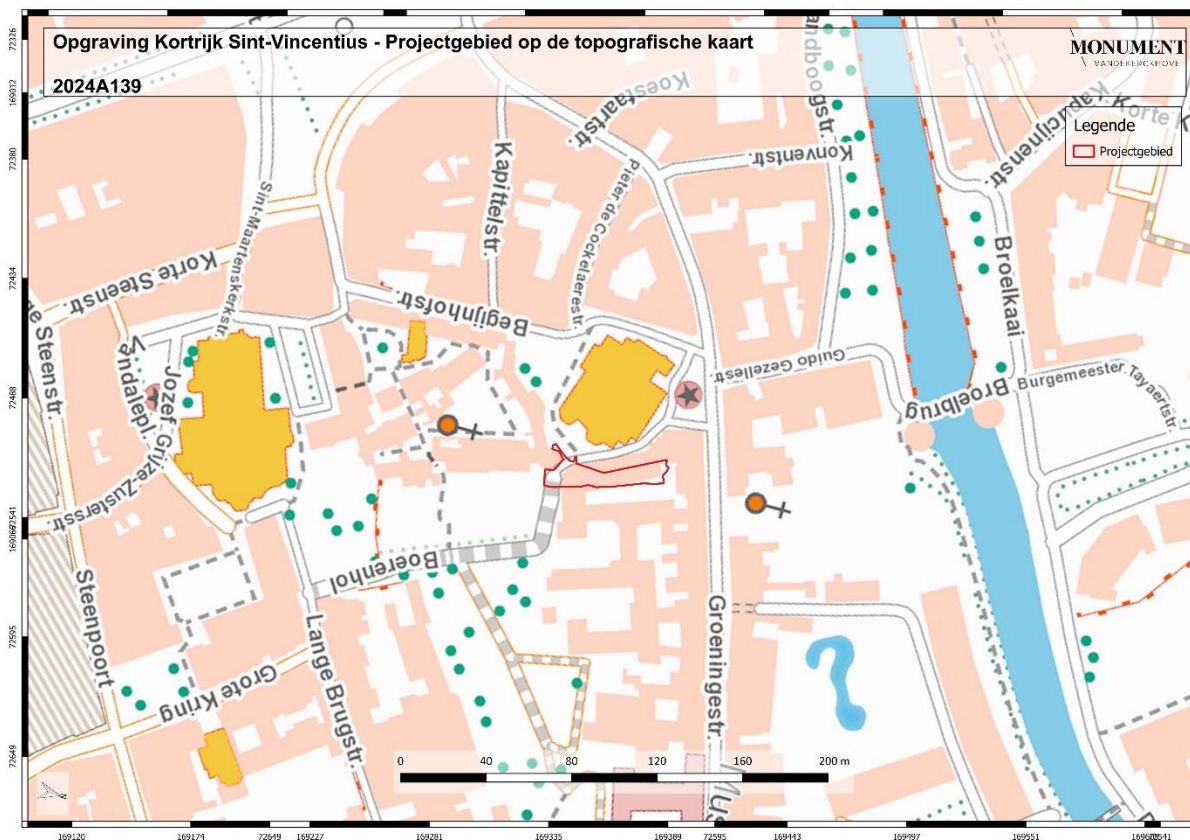
Tijdens de verschillende stappen van de verwerking werd advies ingewonnen bij vakspecialisten. Aangezien in het verleden, maar ook in de recente jaren, delen van de zuidelijke en westelijke zijde van de Onze-Lieve-Vrouwkerk van Kortrijk archeologisch onderzocht werden, respectievelijk door Philippe Despriet en erkend archeoloog Bart Bot (via Ruben Willaert), was het aangewezen de resultaten van al deze onderzoeken tijdens een overleg met de verschillende onderzoekers samen te leggen. Enkel op die manier kan tot een zo juist mogelijk interpretatie van de resultaten gekomen worden, essentieel voor het begrip en de evolutie van de voorburcht en de stadsmuur van Kortrijk.

3. BESCHRIJVING VAN DE VINDPLAATS

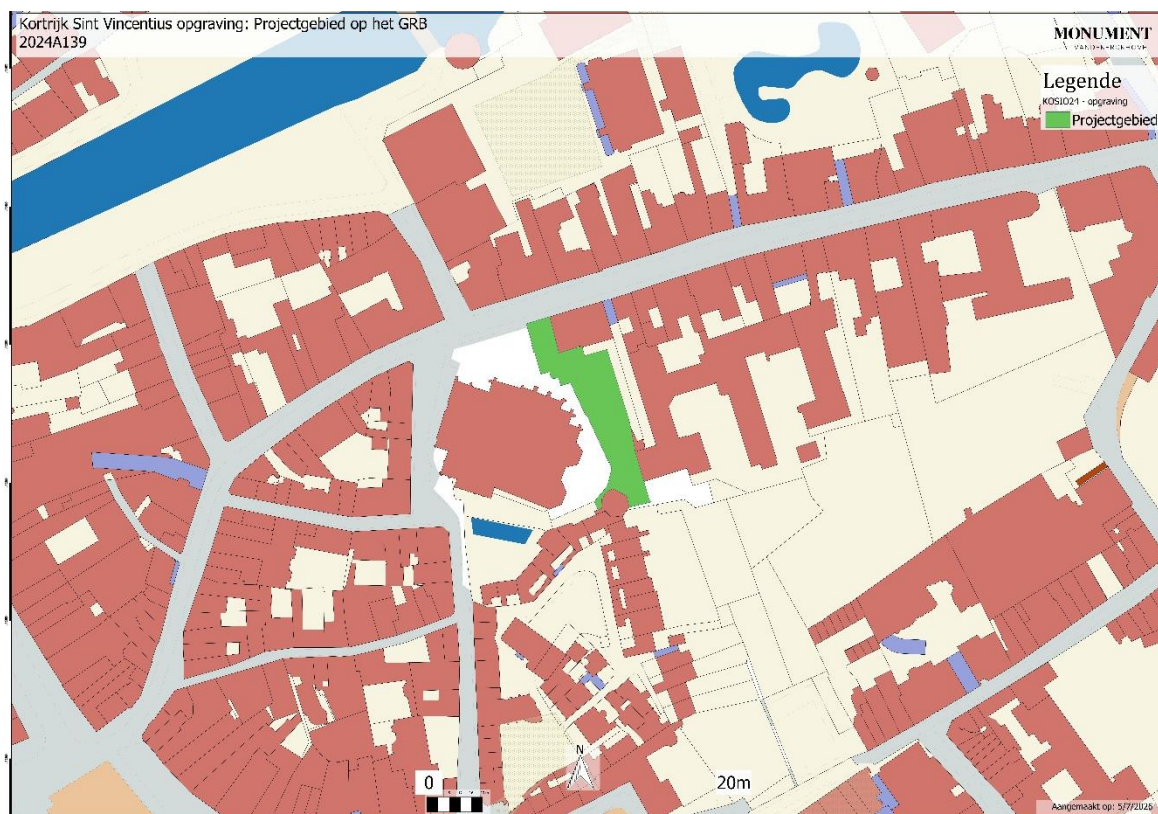
3.1. Situering site

3.1.1. Topografische situering

Het plangebied situeert zich ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwkerk in het historische centrum van Kortrijk. De Leie stroomt op 100m ten noorden van het terrein. Ter hoogte van het projectgebied stonden de gebouwen van het voormalige Sint-Vincentius rust- en verzorgingstehuis. Ondertussen werden deze in functie van het project reeds afgebroken.

Figuur 10: Uitsnede topografische kaart met aanduiding projectgebied (bron: geopunt.be)

Figuur 11: Uitsnede kadasterkaart met aanduiding projectgebied (bron: geopunt.be) (Bijlage 1).

Figuur 12: Projectgebied op een recente luchtfoto vóór de afbraak van het rust- en verzorgingstehuis Sint-Vincentius.

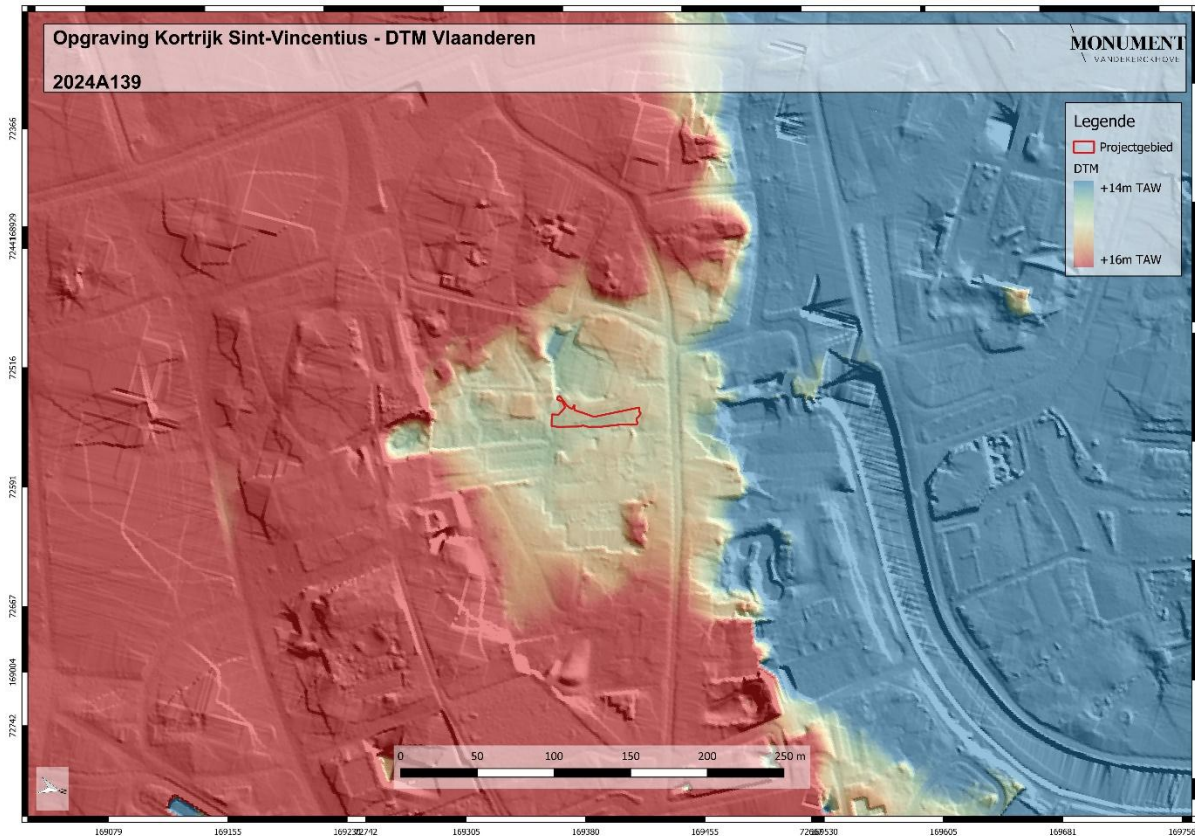

Figuur 13: Luchtfoto met aanduiding van het projectgebied, na de afbraak van het rust- en verzorgingstehuis Sint-Vincentius, en net voor de laatste fase van het archeologisch onderzoek.

3.1.2. Landschappelijke, bodemkundige en geologische situering

Kortrijk behoort tot zandlemig Vlaanderen en bevindt zich direct aan de Leie in de brede Leievallei. Het projectgebied bevindt zich op de zuidelijke oever van de Leie in een kleine komvormige depressie ten opzichte van het omliggende gebied. De Onze-Lieve-Vrouwekerk situeert zich op een ietwat hogere zone evenals de omliggende percelen ten oosten en ten zuiden. Ten noorden, richting de Leie, kent het reliëf een afdalend verloop. Binnen de contouren van het projectgebied vertoont het reliëf verder weinig variatie. De hoogtewaarden schommelen tussen +14,60m TAW en +15,40m TAW. Naar het oosten, westen en zuiden toe is een sterkere stijging te bemerken waarvan de waarden zich boven +16m TAW bevinden.

De aanwezige fluctuaties – die eerder van geringe aard zijn – zijn sterk afgelijnd en te wijten aan de aanwezigheid van de bebouwing.

Figuur 14: Het onderzoeksgebied, aangeduid op het digitale hoogtemodel, situeert zich in een komvormige depressie ten opzichte van het omliggende gebied, die uitkomt in de Leie-vallei.

In de ruimere omgeving van het projectgebied wordt de ondergrond gekenmerkt door vochtige, natte zandgronden en natte kleigrond.

Het projectgebied ligt nabij de grens van twee Quartaire pakketten: Type 3 en type 3a. Het volledige terrein wordt echter ingenomen door de laatstgenoemde. De dikte van het quartair pakket bedraagt in het Leiebekken bij Kortrijk rond de 20m. Dit pakket bestaat voornamelijk uit fluviaatiele afzettingen. Het is een complex van een meanderende rivierafzetting mogelijk afgedekt met grofkorrelige vlechtende rivierafzettingen, die dan weer afgedekt zijn met zandig vlechtende rivierafzettigen of lemige tot zandlemige lagen. Hierop bevinden zich zandige tot zandlemige eolische afzettingen. Door rivierafzettingen en -erosie kunnen extra rivierafzettingen bovenop zitten en/of andere weggeërodeerd zijn.

3.2. Historische beschrijving van het projectgebied¹

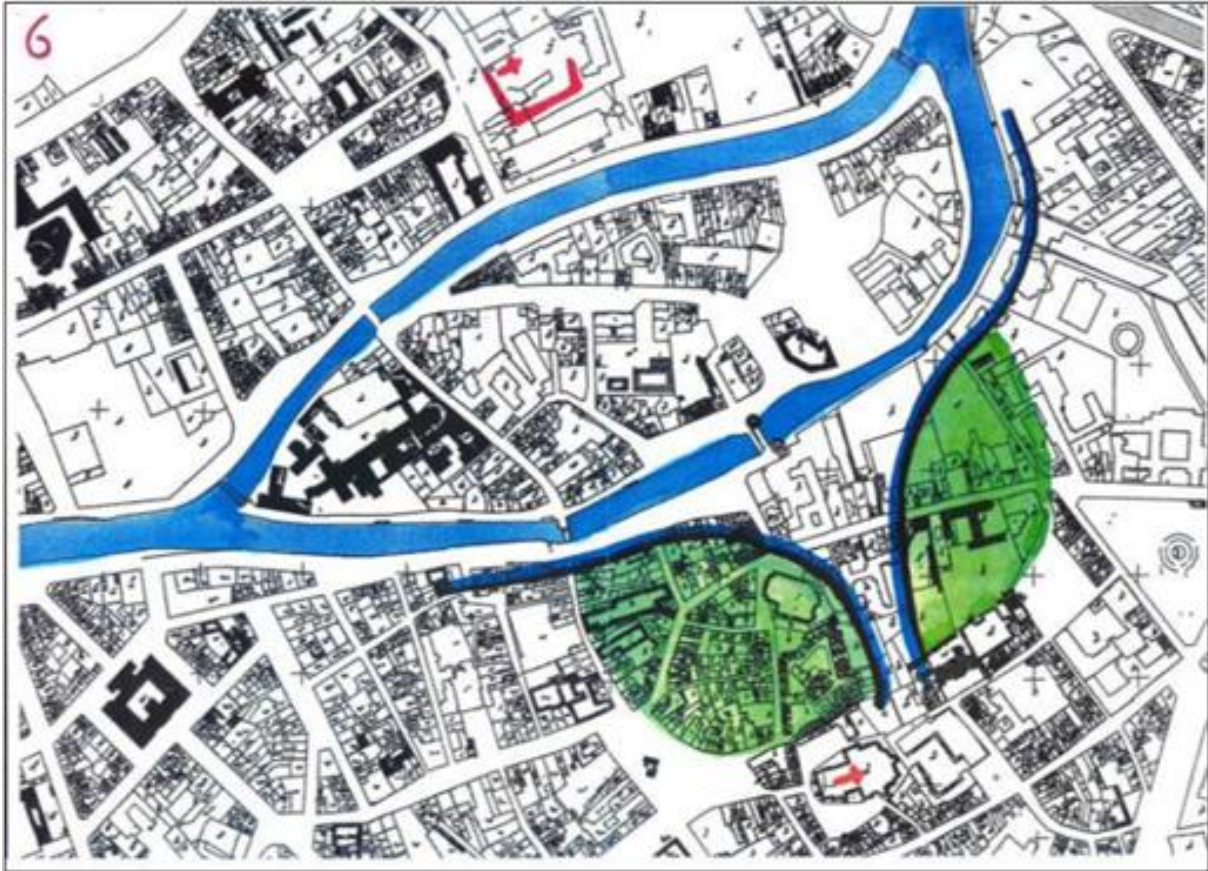
3.2.1. *Vroege Middeleeuwen*

Het projectgebied situeert zich in de onmiddellijke omgeving van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, op de rand van de middeleeuwse Voorburch en langsheen de Bourgondische stadsmuur, een historisch dus zeer belangrijke locatie binnen de stad.

Kortrijk zou reeds bewoond zijn vanaf de Romeinse periode (eind 1ste eeuw v. Chr. – begin 1ste eeuw n. Chr.). De eerste aanwijzingen voor een stadsversterking dateren echter uit de vroege middeleeuwen, meer bepaald de Karolingische periode. De Noormannen zouden er in 880-881 de winter doorgebracht hebben. In hoeverre zij zich gevestigd hebben ter hoogte van een reeds ontwikkelde nederzettingssite is niet geweten. Volgens Vanbossele is de kans groot dat Kortrijk reeds voor deze periode versterkt was. Archeologische bronnen die de aanwezigheid van de Noormannen bevestigen, zijn niet gekend. Echter staat wel zo goed als vast dat Kortrijk één van de grotere bewoonde plaatsen was. In de eerste fase gaat het zoals eerder vermeld over een burcht. Despriet spreekt hier van een grafelijk castrum. Gedurende de 12de eeuw en begin van de 13de eeuw wordt verwezen naar het domein als castrum of castellum. Wanneer de burcht werd opgetrokken is niet met zekerheid gekend. Thurman stelt 883 voor, De Cuyper vóór 892 en Maddens vóór 900. De opdracht werd gegeven door Boudewijn II, graaf van Vlaanderen.

Het projectgebied situeert zich hier in een heel waterrijke zone waar de loop van de Leie naar het zuiden werd geleid en voorzag in aanmeerlocaties. Langs beide zijden zou, volgens Despriet, het Noormannenkamp zich hebben uitgestrekt. Het projectgebied situeert zich voor het overgrote deel binnen de loop van de Leie. De uiterste zijden – in het oosten en westen – rusten op de oevers van de waterloop.

¹ DEVALCKENEER L., 2022a, pp. 41 – 53.

Figuur 15: Kortrijk tijdens de 9e eeuw met aanduiding winterkamp van de Noormannen (groen) (bron: DESPRIET PH. 2008).

3.2.2. Volle en Late Middeleeuwen

Vanaf de 12de eeuw is er meer informatie beschikbaar en kan gesteld dat Kortrijk als stad kon aanzien worden. Kortrijk werd namelijk vermeld als oppidum. De begrenzing werd in het noorden gevormd door de Leie, in het zuiden en oosten door een uitgediepte beek. De westelijke grens bestond uit een gegraven gracht. In 1339 koos Kortrijk de kant van Van Artevelde in de Honderdjarige Oorlog met het op punt stellen van de verdediging tot gevolg. Een deel van de Overleie werd voorzien van nieuw versterkingen. Het ging niet om een muur maar om een palissade bovenop de aarden wal en bijkomend versterkt door houten beschuttingen en torens. In 1340 startte men met de uitgraving van de Nieuwe Leie. Deze werken werden pas rond 1400 afgerond. De gestage groei van de stad werd ook gekenmerkt door de bouw van klerikale bouwwerken zoals een kapittel in opdracht van Boudewijn IX tussen 1195 en 1199 binnen de grenzen van het grafelijk domein.

Figuur 16: Situering middeleeuwse stadskern met grafelijk domein ca. 1350 (bron: DESPRIET PH. 2008).

3.2.2.1. De Franse dwangburcht met voorburcht

Vanaf het einde van de 13de eeuw is er meer zekerheid over de burcht, die een versterking en aanpassing betrof van het vorige kasteel, gebouwd door de Fransen. De nieuwe dwangburcht was rond 1301 afgewerkt. Het bouwwerk was voorzien van een voorburcht die rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk werd aangelegd. De voorburcht bestond uit verschillende constructie-elementen: de noordwestelijke poort, de ronde weg ten westen, de zuidelijke weermuur op spaarborgen, de waterciternetoren (huidige Artillerietoren), de oostelijke weermuur op spaarbogen, de noordoostelijke Kanunnikpoort en de noordelijke weermuur op spaarbogen.

3.2.2.2. De Waterciternetoren/Artillerietoren

De eerder vermelde waterciternetoren – later Artillerietoren genoemd – situeert zich meteen ten zuidwesten van het projectgebied en werd tegelijkertijd met de dwangburcht en voorburcht

opgetrokken. Deze toren grensde aan de Nedervijver die ter hoogte van deze constructie een breedte van 35 – 45m kende. De plattegrond van deze constructie is eerder onregelmatig in vorm met een enkele toegang in het westen. De binnenzijde is veelzijdig met een toegangstrap en bakstenen werkvloer op 90cm onder het maaiveld. De globale diepte van de watertoren is niet gekend. Tijdens een onderzoek in 2001 werd een diepte tot op -7,10m onder het maaiveld geregistreerd. De torenwanden hadden een dikte variërend tussen 2,3m en 2,6m. Aan het einde van de 14de eeuw fungeerde de waterciternetoren als artillerietoren en wapenopslagplaats.

Na de Slag bij Westrozebeke (1382), en de daaruit volgende plundering van Kortrijk en de vernietiging van de burcht, verloor het grafelijke domein haar functie. De Artillerietoren vormt in het hedendaagse stadsbeeld nog een restant van de burcht. Deze toren had rond 1400 als functie om het buskruit en andere vormen van munitie aan te maken en op te bergen. De toren werd later geïntegreerd in de stadsomwalling.

3.2.2.3. De oostelijke weermuur

De oostelijke weermuur werd geplaatst op spaarbogen. Echter kan dit gedeelte van de voorburcht als het slechtst bewaarde gedeelte worden gezien: de buitenzijde van natuursteen is verdwenen, de steunberen aan de binnenzijde zijn vergaan, de rest was opgebouwd met bakstenen 28x6x13cm met gele mortel.

3.2.2.4. De Nedervijver

Een ander belangrijke element binnen deze omgeving van het projectgebied en tijdens deze periode is de aanwezigheid van watergrachten. De belangrijkste is de eerder vermelde Nedervijver, het spaarbekken tussen de Artillerietoren en de Kanunnikpoort. De aanwezigheid van de vijver werd reeds bevestigd in de bronnen in 1251. Het water dat toestroomde in de Nedervijver was afkomstig van de Hoge Vijver dat zich ten zuiden van de Steenpoort situeerde. Een gedeelte van de vulling van het bekken werd reeds tijdens een archeologisch onderzoek in 1993-1994 onderzocht. De waterpartij zou een breedte hebben gehad tussen 50 en 75m. Ter hoogte van de artillerietoren bedraagt de breedte 40 tot 50m en de toren stond met vijf zijden in de Nedervijver. Ter hoogte van de zuidelijke weermuur zou het bekken tot 20m breed zijn. Het water in dit bekken diende, door de grote hoogteverschillen, kunstmatig op peil te worden gehouden.

Figuur 17: detail van het huidige Kortrijk met aanduiding van de Franse dwangburcht (links) en de voorburcht (rechts) (DESPRIET PH. 2002, p. 109).

3.2.3. 16de -17de-eeuwse cartografie

De oudste kaart die ons informatie geeft over het projectgebied is de Jacob van Deventerkaart (ca. 1560). Hierop is te zien hoe het spaarbekken genaamd Nedervijver, een groot deel van het projectgebied inneemt. Het waterlichaam situeert zich buiten de contouren van de Bourgondische stadsversterking. De stadsmuur vormt met andere woorden de scheiding tussen de zone van de kerk en de waterpartij en wordt geflankeerd door twee torens: de Artillerietoren in het zuiden en de Kanunnikenpoort in het noorden. De eerst vermelde verwijst naar de eerder genoemde waterciternetoren die nu deel uitmaakt van de omwalling. De waterpartij wordt aangeduid als de Nedervijver die zich tussen de Kanunnikenpoort in het noorden en de Steenpoort ten zuiden bevindt. Het water werd er opgehouden door spuien. Maar mogelijk stemt deze situatie niet overeen met de situatie tijdens de 14de eeuw. De afbraak van de voorburcht zal mogelijk een deel van de Nedervijver gedempt hebben.

Figuur 18: Deventerkaart (ca. 1560) (bron: www.kbr.be)

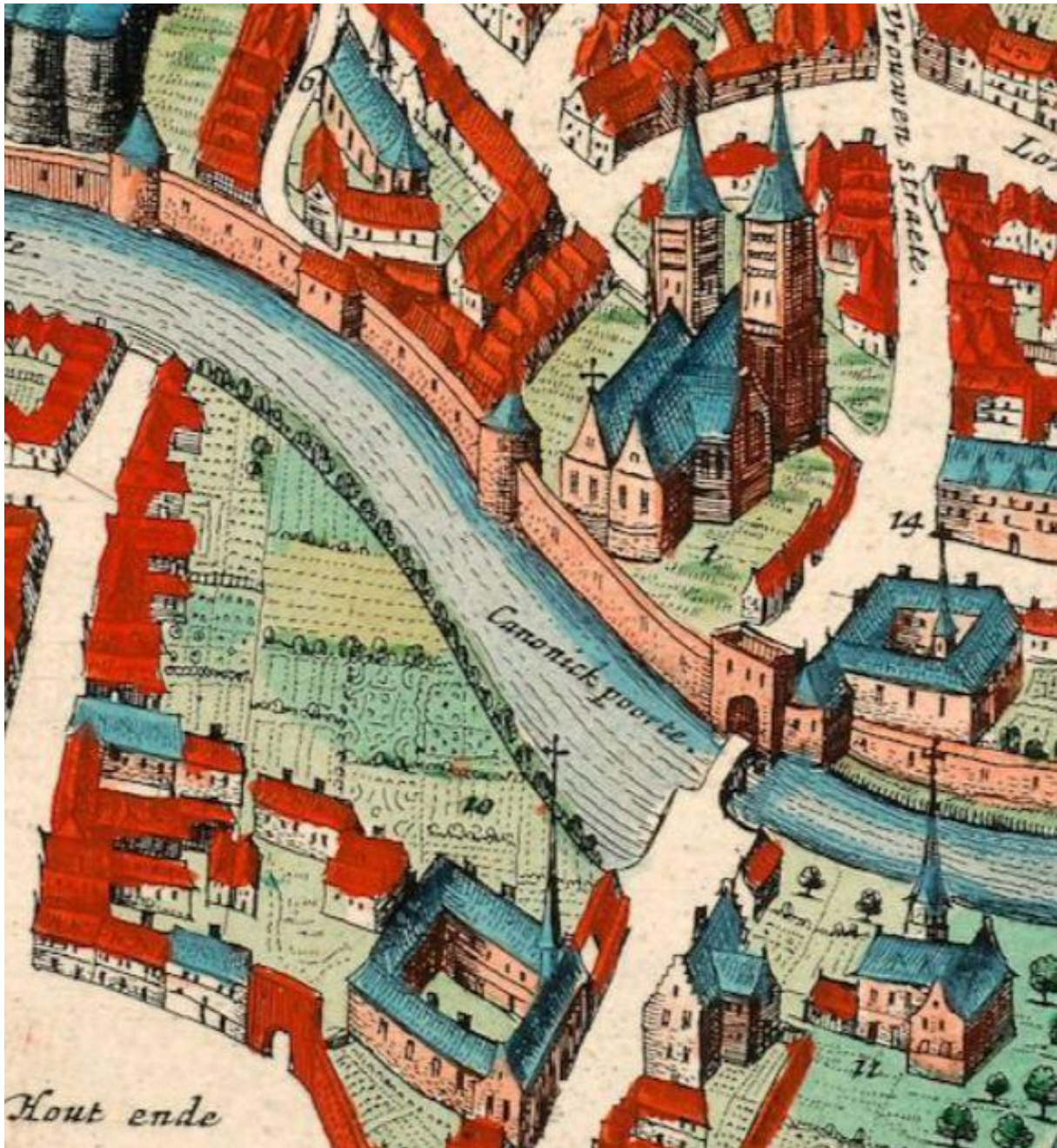
Figuur 19: Deventerkaart – detail (ca. 1560) (bron: www.kbr.be) met de Nedervijver duidelijk zichtbaar ten oosten van de OLV kerk.

Een gelijkaardig beeld toont de kaart opgemaakt door L. De Bersaques (ca. 1641). De kaart werd opgemaakt in opdracht van Sanderus. De beide kaarten laten een duidelijke verandering bemerken in de stadsversterkingen. Ten opzichte van de Deventerkaart is nu een gebastionneerde stadsversterking te zien. De proporties van het waterlichaam ten oosten van de kerk ten opzichte van de nog aanwezige stadswal lijken in omvang te zijn verminderd. Het geeft echter nog geen duidelijkheid of dit een interpretatie is van de cartograaf of dat er in realiteit effectief een reductie plaatsvond. De beide cartografen geven de indruk dat het water meer deel uitmaakt van de walgracht. Opvallend is ook het verschijnen van de Groeningeabdij meteen ten oosten van de Nedervijver.

De Kanunnikpoort, de Artillerietoren en de Bourgondische stadsomwalling met de Nedervijver zijn duidelijk ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te herkennen.

Figuur 20: Kaart van De Bersaques (ca. 1614) (bron: www.kbr.be).

Figuur 21: Kaart van de Bersaques - detail (ca. 1614) (bron: www.kbr.be). Achteraan de OLV kerk is de toenmalige stadsmuur te zien met links de Artillerietoren en rechts de Kanunnikpoort.

3.2.4. Eind 18de-eeuwse Ferrariskaart

Op de Ferrariskaart is te zien hoe de stadswal en het waterlichaam werden gedempt. De beide gebeuren mogelijk tegelijkertijd bij de uitbreiding van de stadsversterkingen zodat deze ook de wijken Overleie en Overbeke omvatten. De zone wordt nu volledig ingenomen door bebouwing, tuinzones en meer open ruimte met groen karakter.

Op de Ferrariskaart (1771-1778) zijn enkele grote veranderingen te bemerken. De meest opvallende verandering is het dempen van de oude stadsgracht en de afbraak van de Bourgondische stadsomwalling. Dit gebeurde tussen 1675 en 1677. De Nedervijver kwam bijgevolg droog te liggen en werd volgens Despriet opgevuld door een gebruik als stortplaats voor de omwonenden. De stad wordt nu gekenmerkt door de komst van een nieuwe versterking naar de typologie van Vauban. Hiermee komt het projectgebied binnen de omwalling te liggen. Ter hoogte van het projectgebied is te zien hoe de bebouwing zich heeft verspreid over de gedempte gracht en voorzien is van tuinzones. Het oostelijke deel maakt mogelijk deel uit van de tuinzones behorend tot de Groeningeabdij. De westelijke zijde omvat nog steeds het uiterst rechtse deel van het kerkhofareaal rondom de Onze-Lieve-Vrouwekerk.

Figuur 22: Projectgebied op de kaart van Ferraris (Bijlage 2).

3.2.5. 19de eeuw – 20ste eeuw

In 1814 startten een aantal leraressen de School van Bermhertigheid, een instelling waar gratis onderwijs werd verschaft aan het armere deel van de bevolking. In 1833, kregen zij de erkenning als geestelijke orde van de Heilige Vincentius a Paulo. In 1949 opende deze kloostergemeenschap de Sint-Vincentiuskliniek die tot 1984 actief bleef. Daarna werd het omgevormd tot een rust- en verzorgingstehuis. In 2017 verhuisde deze naar de voormalige ziekenhuissite op de Houtmarkt.

3.3. Archeologisch kader²

Het projectgebied situeert zich binnen de grenzen van een vastgestelde archeologische zone, namelijk de historische stadskern van Kortrijk. Daarnaast maakt het deel uit van een beschermd stadsgezicht, namelijk het Sint-Elisabethbegijnhof, een UNESCO werelderfgoed zone.

3.3.1. CAI

Er zijn zeer veel zones in de kern van Kortrijk opgenomen in de Centrale Archeologische Inventaris en er is al heel wat archeologisch onderzoek verricht. In dit rapport wordt enkel het archeologisch onderzoek dat rond de kerk werd uitgevoerd, besproken.

3.3.2. *Archeologisch onderzoek rond de kerk*

Er werd al archeologisch onderzoek verricht rondom de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De voorburcht werd in verschillende fasen blootgelegd aan de hand van archeologisch onderzoek:

3.3.2.1. **De verschillende weermuren van de Franse Voorburcht**

- De oostelijke weermuur, gebouwd op spaarbogen, werd voor een stuk blootgelegd bij bouwwerkzaamheden in de periode 1990-1994 en bij de parkaanleg in 2000. Deze muur verbond de Kanunnikpoort met de Artillerietoren en grensde in het oosten aan de Nedervijver. Men stelde toen dat dit gedeelte van de muur het minst goed bewaard was, dat de buitenzijde van natuursteen verdwenen was en dat de steunberen tot puin herleid waren.
- De noordelijke weermuur werd aangetroffen bij een opgraving in 1995 ter hoogte van het Deken de Zegerplein. De dikte van de muur werd hier bepaald op 2,07m, maar hier werd de verdwenen buitenbekleding niet meegerekend. Op veel plaatsen werd op het einde van de 14de eeuw de buitenbekledingen van de muren verwijderd om hergebruikt te worden (o.a. voor het Bourgondisch kasteel).
- Bij archeologisch onderzoek in 1992 werd ook de zuidelijke weermuur van de Franse voorburcht aangesneden. De weermuur was over de hele lengte 2,50m dik en had een veelzijdige plattegrond. De basis was recht gefundeerd en niet van een schuin talud voorzien zoals bij de dwangburcht wel het geval was. De binnenkant van de muur was voorzien van minstens 14 uitgespaarde nissen, hierin werden kleine schietnissen voorzien, ter verdediging of aanval.

² DEVALCKENEER L.,2022a, pp. 74 – 82.

3.3.2.2. De Waterciternetoren/Artillerietoren

- In de zuidoostelijke hoek van de voorburch lag de waterciternetoren. Deze toren had een onregelmatige plattegrond en was enkel toegankelijk via het terrein binnen de voorburch. Onder de bakstenen vloer die op ca. 0,90m-mv gelegen was, bevond zich een dieper gelegen waterciterne. De toren werd op het einde van de 14de eeuw in gebruik genomen als artillerie en wapenopslagplaats. De vondst van 26 kanonballen, waarvan het grootste deel vervat zat in een ruimte ter hoogte van de verbinding van de stadsmuur en de Artillerietoren, is hiervan een duidelijke getuige (zie verder).

3.3.2.3. De Franse dwangburcht

Ook de dwangburcht zelf werd bij verschillende vroegere archeologische opgravingen reeds deels blootgelegd. De funderingen van deze burcht werden voor het eerst blootgelegd in 1959 bij een proefsleuvenonderzoek in de Konventstraat. In sleuf IV werden de belangrijkste resultaten aangetroffen: op ca. 2,30m onder het maaiveld vond men de bovenkant van een 2,30m brede fundering van een muur. Deze fundering was opgebouwd uit dikke blokken Noord-Franse kalksteen. Het onderzoek heeft niet kunnen nagaan tot op welke diepte de muur gefundeerd was. Op basis van het type baksteen kon de muur tot in de 13de eeuw gedateerd worden. Het was de eerste keer dat sporen van een dergelijke muur werden aangetroffen.

De archeologische vondsten werden gelinkt aan historische bronnen en zo werd opgemaakt dat dit sporen moesten zijn van de middeleeuwse dwangburcht. Deze dwangburcht werd rond ca. 1300 gebouwd door Filips de Schone en de burcht had een belangrijk aandeel tijdens de Guldensporenslag van 1302.

Ook de jaren nadien worden bij verschillende opgravingen sporen van de dwangburcht aangetroffen:

- In 1961 werd een halfronde hoektoren en een deel van de noordelijke muur opgegraven door Jacques Viérin. Bij de bouwwerken voor het warenhuis Priba wordt in 1965 een gedeelte van de westelijke muur aangetroffen en ook een halfronde toren.
- In de periode 1973-1986 wordt de zuidelijke kasteelgracht bij de Pieter de Cockelaerestraat onderzocht.
- In 1976 kon bij de afbraak van het hoekhuis op de kruising van de Pieter de Cockelaerestraat en het Deken Zegerplein een 10 meter lang stuk van de muur worden blootgelegd.

De dwangburcht werd in 1382 ernstig beschadigd. In 1411 werd het domein aan het Onze-Lieve-Vrouwe-kapittel geschonken en verkaveld. Aanvankelijk bestond het idee dat de dwangburcht gebouwd was volgens een strak, vierzijdig grondplan met afmetingen van 80m

op 90m. Op elk van de hoeken stond een ronde toren. De locatie van de kasteelingang (waarschijnlijk versterkt met torens) is op vandaag nog onbekend.

De these van het strakke, vierzijdige grondplan werd later weerlegd. Bij een opgraving in 1973 waren de verwachtingen groot om de toegangspoort en nog delen van de muur aan te treffen, maar dit gebeurde niet. Wel werden sporen van de zuidelijke gracht aangetroffen. Dit was een eerste aanwijzing dat het plan van de burcht niet strikt regelmatig was maar eerder onregelmatig omwille van topografische factoren.

4. BESCHRIJVING VAN DE RESULTATEN

4.1. De demping van de Nedervijver/stadsgracht

Tijdens het afgraven tot op vlak 1 in de uiterste noordoosthoek van het onderzoeksgebied, kwam een puinpakket (S26) tevoorschijn waar opvallend veel aardewerk in vervat zat. Na een eerste assessment door Philippe Despriet bleek dit te dateren tussen 1475 en 1550. Dat is ouder dan de 17de-eeuwse datering van de demping van de Nedervijver die na het vooronderzoek naar voren werd geschoven.

Verderop naar het zuiden toe bleek dit puinpakket, dat tot tegen de weermuur liep, afwezig en kwam een alluviale donkerblauwig grijze kleiige vulling van de stadsgracht/Nedervijver tevoorschijn. Bij het verdiepen naar een tweede vlak werd in het uiterste noorden meteen ook een profiel (P3) gezet dat een zicht geeft op hoe de demping van de Nedervijver verlopen is. Daarop zijn verschillende stortlagen, puinige schuin naar het oosten toe aflopende lagen, te zien. In die zone moet er zich tussen de weermuur en de Nedervijver/stadgracht al een opduiking/bank hebben bevonden, zoals ook op 16de-17de-eeuwse kaarten te zien is.

Figuur 23: Vlak 1: zicht op het noordelijke deel van het onderzoeksterrein, waar het overgrote deel van het aardewerk gevonden werd dat tussen 1475 en 1550 te dateren valt.

Figuur 24: Dronefoto vlak 1 met het noorden rechts op de foto. Er is in de demping van de Nedervijver ten oosten van de weermuur een duidelijke grens te zien tussen een puinigere opgevulde zone rechts en een zone, links, waar zich licht puinig zware blauwe klei bevond.

Figuur 25: Zicht vanuit het zuiden, op vlak 1 ter hoogte van de knik in de weermuur. Merk links de licht puinig zware blauwe klei op en rechts de meer puinige dempingspakketten.

Figuur 26: Profiel 3 in het uiterste noorden van het onderzoeksgebied.

Figuur 27: Profiel 3 met uiterst links de zeer materiaalrijke puinpakketten die tot tegen de paramentmuur van de weermuur kwamen en vol aardewerk zaten dat tussen 1475 en 1550 te dateren viel. Uiterst rechts minder puinige en wat humeuze jongere dempingslagen met daaronder (centraal te zien op het profiel, tussen de twee jalons), puinige dempingspakketten waarin slechts vrij weinig – 17de-eeuws – materiaal in vervat zal.

Figuur 28: Op de voorgrond enkele kleinere dwarscoupes op de zeer puinige, hier al wat minder materiaalrijke dempingspakketten, iets verder naar het zuiden toe.

4.2. Dwarsprofiel op de Nedervijver/stadsgracht

In het Programma Van Maatregelen (PVM) dat na het vooronderzoek was opgemaakt, werd het graven van een dwarsprofiel ter hoogte van de knik in de weermuur opgelegd.

Het lijkt erop dat de donkerbruinige blauwige kleilagen in deze zone niet ouder kunnen zijn dan de 15de -17de eeuw. Er werden tijdens het veldwerk pollenstalen van genomen, maar na zorgvuldige overweging werd beslist om deze niet verder te laten onderzoeken. Onderaan het profiel bevond zich namelijk nog een zeer losse en puinige laag waarin bakstenen van 28x13x6cm vervat zaten. Deze verwijst meer dan waarschijnlijk naar een 14de-eeuwse fase waarbij een deel van de weermuur moet zijn afgebroken of omgevallen.

Aangezien de pollenstalen van het bovenliggende blauwe alluviale pakket enkel een beeld zouden geven van de vegetatie van de periode na het omverwerpen van de eerste weermuur tot de definitieve demping ervan in de 17de eeuw, werd beslist om deze niet te selecteren voor verdere waardering/analyse. De oudere en meer interessante 12de en 13de-eeuwse alluviale lagen van de Nedervijver werden tijdens het veldwerk en binnen de voorziene verstoringsdiepte dus niet bereikt.

Figuur 29: Vlak 2: duidelijk zicht op de zware blauwe maar licht puinige klei ter hoogte van de knik in de weermuur. Ten oosten ervan zijn de puinigere stroken in het vlak te zien die ook centraal in profiel 3 te zien zijn.

Figuur 30: Het dwarsprofiel (P4) ter hoogte van de knik, met rechts de puinige stroken die doorheen de donkerbruinig blauwe licht puinige lagen links gaan. Merk onder de donkerbruine blauwige lagen een volgend puinpakket, links en rechts, op.

Figuur 31: Profiel P4: van de licht puinige donkerbruine en donkerblauwe kleilagen werden pollenstalen genomen.

Figuur 32: Het nog overvloedig in de puinlagen vastzittende grondwater bemoeilijkt de registratie zeer. Daarbij kwam de oudere onderliggende baksteenpuinlaag, waarin bakstenen van 28x13x6cm vervat zaten, meteen onder water.

4.3. De weermuur

4.3.1. Beschrijving

Vanaf de artillerietoren kon het oostelijke deel van de weermuur van het voorhof over een lengte van ca. 50m worden gevolgd. De muur vertrok vanaf de artillerietoren in noordoostelijke richting om centraal, op ca. 21m ten noorden van de artillerietoren, een knik richting het noordwesten te maken, richting de vroegere Kannunikpoort.

Figuur 33: Dronefoto vanuit het oosten met zicht op de oostelijke weermuur, links de artillerietoren en op de achtergrond de O.L.V.-kerk.

De weermuur werd reeds in het vooronderzoek³ deels aangesneden en blootgelegd. Hieruit bleek dat de weermuur veel aanpassingen/vernieling kende die te linken zijn aan de bouw van het voormalige Sint-Vincentiusinstituut van de 20ste eeuw. Zo fungeerde de weermuur als fundering voor onder andere een grote kruipkelder met opgaand muurwerk. Van de bovenbouw van de fundering, bestaande uit spaarbogen, bleven enkel de bakstenen sokkels van de spaarbogen bewaard vanaf een diepte van +15m TAW (Figuur 34). Deze sokkels waren zelf gebouwd op een bredere bakstenen onderbouw vanaf een diepte van +13,11m TAW (Figuur 35). Beide zijden van de knik, en dus binnenzijde en buitenzijde van de weermuur, konden worden blootgelegd (Figuur 36) waarbij aan de oostelijke buitenzijde, ca. 1,40m dieper, het natuurstenen parement zichtbaar werd. Na reconstructie (Figuur 37) van de

³ VINCENT R., 2023.

weermuur kan gesteld dat de muur op zijn breedst (inclusief onderbouw waarop de sokkels van de spaarbogen staan) bijna 3m bedraagt.

Tijdens het onderzoek bleken de bakstenen net boven de natuursteen vooral formaat 23,5/24x11x5cm te hebben en dus eerder later te dateren (vanaf de 15de eeuw). De originele fase van de weermuur bevatte bakstenen van het formaat 27x13x5,5cm.

Behalve heel wat recenter muurwerk werd echter ook 1 doorbreking in de oostelijke facade van de weermuur vastgesteld. Het betreft S2 op ca. +14,04m TAW dat mogelijk het relict betreft van een schietgat dat sporen vertoont van afkapping en latere heropvulling. Het gat is minstens 1,2m diep en ca. 50cm breed. Het relict situeert zich op ca. 6,5m van de knik in de weermuur.

Ook S3, op ca. +14,92m TAW, is mogelijk een dergelijk relict. Echter is dit zodanig herwerkt en aangepast/opgevuld dat dit al wat onduidelijker is. S3 situeert zich ca. 3,5m ten zuiden van de knik en op 3m afstand van het zuidelijker gelegen S2 (Figuur 38, Figuur 39, Figuur 40).

Figuur 34: Zicht vanuit het zuiden tijdens de sloopbegeleiding op de weermuur ter hoogte van de knik.

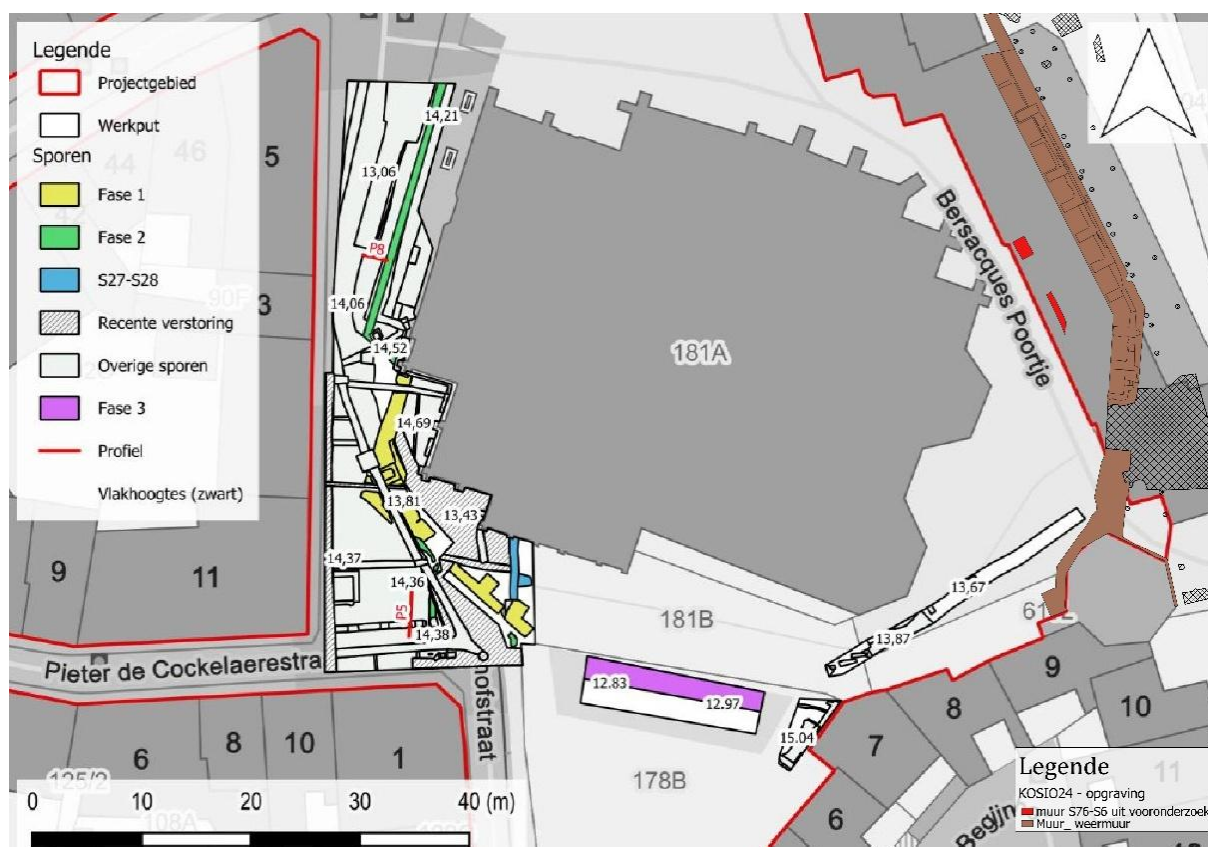

Figuur 35: Zicht vanuit het zuiden tijdens de sloopbegeleiding ter hoogte van de knik op de binnenzijde van de weermuur met de massieven onderbouw en links en rechts de sokkels als basis van de reeds verdwenen spaarbogen. Er zijn duidelijk latere aanpassingen zichtbaar.

Werfcode:01A162912 Vergunningsnummer:2024A139 Spoornummer:1 Zone:1 Werkput:1 Vak:1 Vlak:1
Datum:04/09/2024 09:32:04

Figuur 36: Zicht op de weermuur in vlak 1 vanuit het noordoosten.

Figuur 37: Faseringsplan van Ruben Willaert nv/Bart Bot archeologie met daarop de reconstructie van het oostelijke deel van de weermuur (BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024, p. 82).

Figuur 38: Zicht vanuit het zuidwesten op segment van de weermuur met mogelijk 2 relictten van schietgaten. De relictten vertonen sporen van afkapping.

Figuur 39: Zicht vanaf het westen op relict S2.

Figuur 40: Zicht vanuit het westen op relict S3.

4.3.2. Een midden 15de-eeuwse fase

Op de plaats van het dwarsprofiel kon een zo maximaal mogelijk zicht verkregen worden op de opbouw van de buitenste natuurstenen paramentmuur van de weermuur. Daarbij viel op dat de bovenste 6 rijen van het natuurstenen parament, direct onder de bakstenen, gemaakt waren van bleke kalkzandsteen (Gobertangesteent, zie bijlage 12), terwijl de onderste 6 rijen opgebouwd waren met zeer harde lichtgrijze natuurstenen. Deze laatste betreft een kwartsareniet uit de Groep van Landen, met ontsluitingen in de regio Tienen, over Henegouwen (grès de Bray, grès de Binche) tot in het noorden van Frankrijk (grès d'Artois, grès d'Ostrevent).⁴

Boven de eerste zes rijen van kalkzandstenen waren aan deze oostzijde van de weermuur bakstenen met een formaat van 24/23,5x11x5cm aanwezig. Zowel de kalkzandstenen⁵ als de gebruikte bakstenen suggereren een herstelfase van dit oostelijke deel van de weermuur in het midden van de 15de eeuw.

⁴ Zie bijlage 12, Reniere S., 2025, p.7.

⁵ Philippe Despriet heeft in de archieven een rekening gevonden waarin de bestelling van kalkzandsteen uit Diegem (Vlaams-Brabant) voor deze locatie vermeld wordt.

Figuur 41: Zicht op de weermuur tot net onder het niveau van 2 rijen natuursteenparament, de hoogte waarop het eerste vlak werd aangelegd.

Figuur 42: Maximaal zicht op de weermuur bij het plaatsen van profiel 4 met detail van de opbouw van het natuurstenen parament aan de oostelijke buitenzijde van de weermuur. De bovenste 6 rijen zijn opgebouwd met beigewitte kalkzandstenen, gekapt in vierkante maar ook in dunne rechthoekige blokken, en de onderste 6 rijen vervaardigd uit lichtgrijze harde natuurstenen, gekapt in regelmatige vierkante blokken en samengehouden door een zeer harde mortel.

4.3.3. De oudste bakstenen fase van de voorburch?

Hoewel enkel aangetroffen tijdens het voorafgaandelijke proefputtenonderzoek⁶ is de vondst van een mogelijke voorloper van de gekende weermuur dermate van belang dat deze in het licht van onderhavige rapportage en de door Ruben Willaert nv/Bart Bot archeologie uitgevoerde opgraving⁷ ten westen van de O.L.V. kerk ook hier nog eens kort wordt besproken.

Parrallel aan de weermuur maar tussen die weermuur en de O.L.V. kerk, werden 2 muursegmenten aangetroffen: S6 in proefput 5 en S76 in proefput 4. Muur S6 vertoont een tand, terwijl deze in muur S76 niet meer zichtbaar is. Beide segmenten liggen echter in lijn met elkaar en kunnen als eenzelfde muur S76/S6 worden beschouwd. De minstens 1,20m brede muur S76/S6 vertoonde tevens op quasi dezelfde plaats een knik als de gekende weermuur (Figuur 47).

Muur S76/S6 (Figuur 48, Figuur 49, Figuur 51) werd opgemeten vanaf een diepte van +14,25m TAW (ca. 70-80cm onder het maaiveld) op een afstand van ca. 4m ten westen van de weermuur en op zijn dichtste punt ca.4m en oosten van de O.L.V. kerk. Met de gebruikte bakstenen (S76: 27,5x13x5,5cm ; S6: 28x12,5x5,5cm) vertoonde de muur een gelijkaardig formaat zoals deze in de weermuur (27/27,5x13x5,5cm). Waar in de weermuur eerder sprake is van kalkmortel, spreekt men voor muur S76/S6 eerder van een zandmortel.

Gezien de geplande verstoringsdiepte zich boven muur S76/S6 situeerde kon deze *in situ* bewaard blijven en mocht zijn verdere verloop in vlak niet verder gevolgd worden. In vlak, binnen de werkput, was de muur minstens ca. 70cm. Lokaal werd getracht de volledige breedte te bereiken maar men diende vroegtijdig te stoppen tegen het bestaande en te behouden voetpad (Figuur 50). Muur S76/S6 bleek hierbij alvast minstens 1,20m breed te zijn.

In een verdere poging beter inzicht te krijgen op deze muur werd lokaal ter hoogte van S76 getracht de onderkant van de muur te bereiken (Figuur 51). De lokale verdieping werd beperkt door het grondwater maar maakte duidelijk dat de bakstenen opbouw van de muur zelf op een natuurstenen fundering stond. Hierbij liep de bakstenen opbouw in het zuiden dieper dan in het noorden, wellicht direct gevolg van de bewaring van de onderliggende natuurstenen fundering. Het is niet onmogelijk dat de bakstenen opbouw en de natuurstenen basis 2 verschillende fases betreft. Er kon echter niet ruimer of dieper worden gegraven waardoor de verdere interpretatie van dit muursegment onduidelijk blijft.

Van muur S76/S6 werd mortel gerecupereerd voor eventuele C14. De vooraf uitgevoerde mortelanalyse maakte echter duidelijk dat er te weinig dateerbaar materiaal in het staal zat waardoor geen betrouwbare C14-datering kon bekomen worden (zie Bijlage 14).

⁶ VINCENT R., 2023.

⁷ BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024.

Op basis van het weinige vondstmateriaal uit S97, het blauw grijs kleipakket⁸ dat tegen muur 76 lag en als grachtvulling werd geïnterpreteerd, wordt de aanleg van deze muur ten laatste gedateerd tussen het tweede kwart van de 12de en derde kwart van de 13de eeuw. Hetzelfde kleipakket kwam immers voor als S17 in profiel 3 tegen muur S6 en op dat profiel is te zien dat het kleipakket over de tand van muur S6 ligt (Figuur 52). Mogelijk betreft het de oudste stenen weermuur die wordt aangelegd op het moment dat ook de O.L.V. kerk in 1199 wordt gebouwd? De breedte van minstens 1,20m suggereert alvast een defensieve functie.

Een mogelijke hypothese is dat het verlaten van muur S76/S6 verband houdt met de uitbreiding van de kerk tussen 1297 en 1302 (met de vergroting van het koor en de toevoeging van straalkapellen). Muur S76/S6 zou na de uitbouw mogelijk te dicht bij de verbouwde Onze-Lieve-Vrouwekerk hebben gestaan (op dichtste punt ca. 4m), waardoor men bij de uitbreiding van de kerk tevens besliste om het voorhof minstens in deze noordoostelijke hoek te vergroten en dus de bestaande weermuur af te breken en in oostelijke richting, ca. 5m verder, te herbouwen. Dit zou alvast een mogelijke verklaring zijn voor het parallelle verloop van muur S76/S6 let de weermuur, inclusief een knik op dezelfde hoogte. Opvallend is dat dergelijke monumentale muur nergens gekend is in zowel cartografische als literaire bronnen.

Tussen januari 2023 en februari 2024 voerden Ruben Willaert en Bart Bot Archeologie een archeologische opgraving uit op de zone direct rond de O.L.V. kerk. Op Figuur 53 zijn de opgravingsresultaten en muur S76/S6 geplot op het faseringsplan van Ruben Willaert/Bart Bot Archeologie. Er werd nagegaan of het mogelijk was een link/tegenhanger te vinden tussen enerzijds muur S76/S6 en anderzijds het muurwerk dat werd aangetroffen in het westen en zuidwesten van de O.L.V. kerk door Ruben Willaert/Bart Bot Archeologie, meer dan 50m zuidwestelijker. Op het historische voorhof trof men 3 fases muurwerk aan⁹:

Fase 1 is in zijn oorsprong te koppelen aan de weermuur uit 1300 (Franse dwangburcht) en het 1 à 1,6m brede muurwerk is opgebouwd uit baksteen (28/27/26x13x6cm in matig zandige bruingele mortel), steunberen (zuidelijk deel), spaarbogen en een natuurstenen parement (enkel nog lokaal bewaard, witte kwartsareniet en sporadisch witte kalksteen) (Figuur 43).

⁸ Tegen muur S6 werd dit kleipakket als S17 geregistreerd. Op het geregistreerde profiel 3 (VINCENT R., 2023, p. 59) uit het vooronderzoek is duidelijk te zien dat dit pakket tegen de muur ligt.

⁹ BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024, pp. 49 – 65, 81 - 85.

Figuur 43: Voorbeeld van het aangetroffen muurwerk uit fase 1 van de opgraving door Ruben Willaert nv (BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024, p. 55).

Fase 2 doorsnijdt Fase 1 en het 40cm tot lokaal minstens 50cm brede muurwerk bestaat bovenaan uit bakstenen segment (26x12,5x6; 27,5x11,5x5; 28x13x6cm, grijze relatief harde kalkmortel) op een onderbouw in Doornikse kalksteen (Figuur 44). Het blijft onduidelijk hoe deze fase 2 dient te worden geïnterpreteerd. Gezien fase 2 over fase 1 gaat en fase 1 gelinkt wordt aan de bouw van de Franse dwangburcht rond 1300, dateert fase 2 ten vroegste in de 14de eeuw. Het is voor de auteurs echter onduidelijk waaraan de aanleg van dit muurwerk dient te worden gekoppeld. Gezien het muurwerk van fase 1 lokaal sporen van verzakking vertoont, suggereert men de mogelijkheid dat fase 2 eventueel een versterking hiervan betrof.

Figuur 44: Voorbeeld van het aangetroffen muurwerk uit fase 2 van de opgraving door Ruben Willaert nv (BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024, p. 63).

Fase 3

Zuidelijk van de O.L.V. kerk werd, parallel en ten zuiden aan de bestaande reeds opgegraven weermuur van de voorburcht, een 1,8m brede fundering aangetroffen. Deze fundering was opgebouwd uit bakstenen (26x?x6 en 22x?x5,5cm) in een harde witte kalkmortel (Figuur 45, Figuur 46). Het is voor de auteurs onduidelijk wat de reden voor deze massieve muur is geweest. Op basis van de gebruikte bakstenen wordt voorzichtig een datering in de late middeleeuwen – begin Nieuwe Tijd naar voren geschoven.

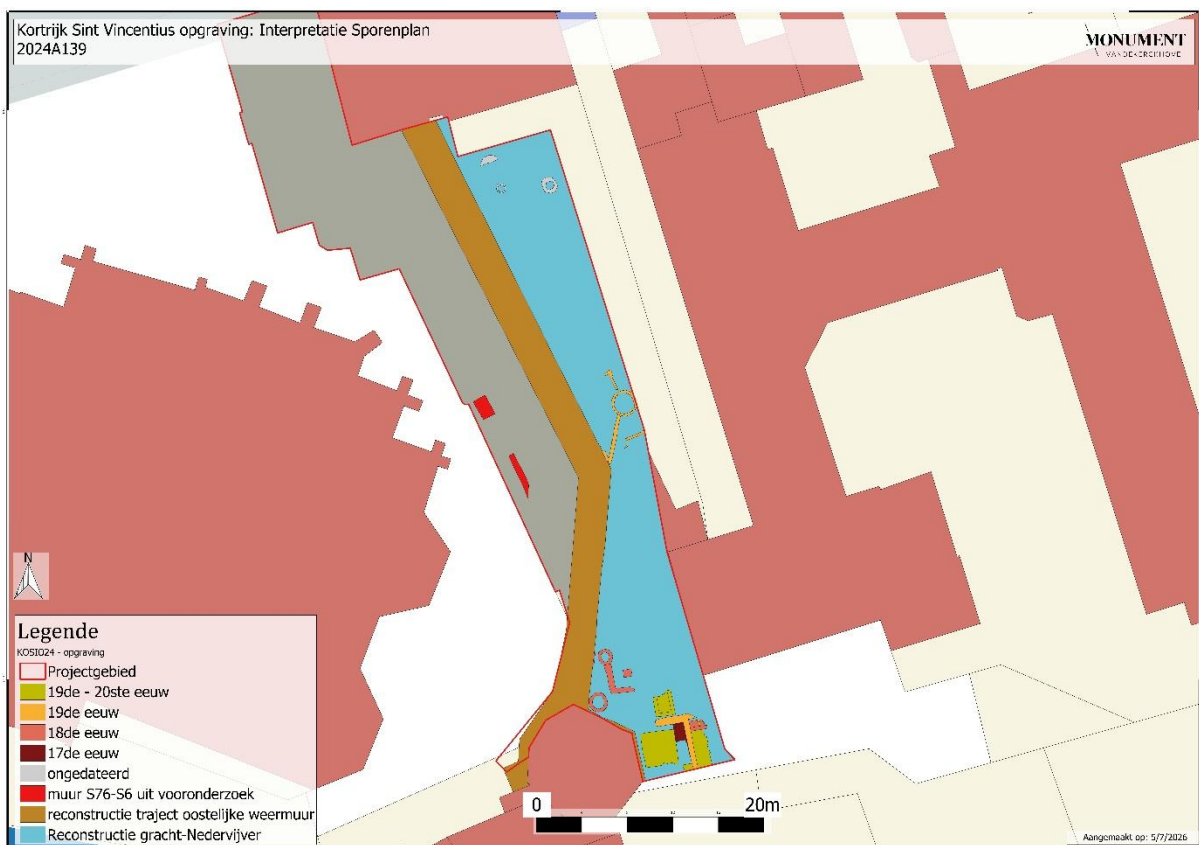
Figuur 45: Muur S89 uit fase 3 van de opgraving door Ruben Willaert nv. Rechts de weermuur uit fase 1 (BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024, p. 65).

Figuur 46: Muur S89 uit fase 3 van de opgraving door Ruben Willaert nv. Op de achtergrond de weermuur uit fase 1. (BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024, p. 65).

O.b.v. de bovenstaande beschrijving van het aangetroffen muurwerk uit de verschillende fases in het westen en zuidoosten van het voorhof, is duidelijk dat geen enkele 1 op 1 te linken is aan muur S76/S6 in de noordoostelijke hoek. Alvast fases 1 en 2 dienen op stratigrafische gronden te worden uitgesloten. Aangezien het muurwerk uit fase 1 gelinkt wordt aan de weermuur van ca. 1300, kan muur S76/S6 onmogelijk hieraan gelijk zijn aangezien het een voorloper ervan betreft. Daarnaast kan muur S76/S6 niet gelijk zijn aan het muurwerk uit fase 2. Immers de eerste is ouder dan de weermuur uit ca. 1300 (Fase 1), de tweede is jonger.

Daarnaast is het ook zeer onwaarschijnlijk dat muur S89 (= Fase 3) aan muur S76/S6 kan worden gelinkt. Immers de eerste situeert zich buiten de contour van het voorhof van ca. 1300, de tweede erbinnen. Daarnaast wordt op basis van het baksteenformaat voor S89 een datering in de late middeleeuwen, begin Nieuwe Tijd gesuggereerd, terwijl muur S76/S6 niet jonger is dan het 2de kwart 12de – 3de kwart 13de eeuw. Gezien de beperkte verstoringsdieptes is het niet onwaarschijnlijk dat het verdere verloop van muur S76/S6 gewoonweg nog niet werd bereikt, of dat het tracé zich onder de huidige O.L.V. kerk bevindt.

Figuur 47: Muur S76/S6 uit het vooronderzoek in relatie met de opgravingsresultaten (Bijlage 9).

Werfcode:01A162911 Vergunningsnummer:2023F299 Spoornummer: 74, 75, 76 Structuur: Profiel 10
Datum:20/10/2023 10:11:06

Figuur 48: Zicht vanuit het oosten op muur S76 uit het vooronderzoek.

Figuur 49: Zicht vanuit het ZO op muur S6 uit het vooronderzoek (VINCENT R., 2023, p. 58).

Werfcode:01A162911 Vergunningsnummer:2023F299 Spoornummer: 75, 74, 76, 87
Datum:20/10/2023 09:45:36

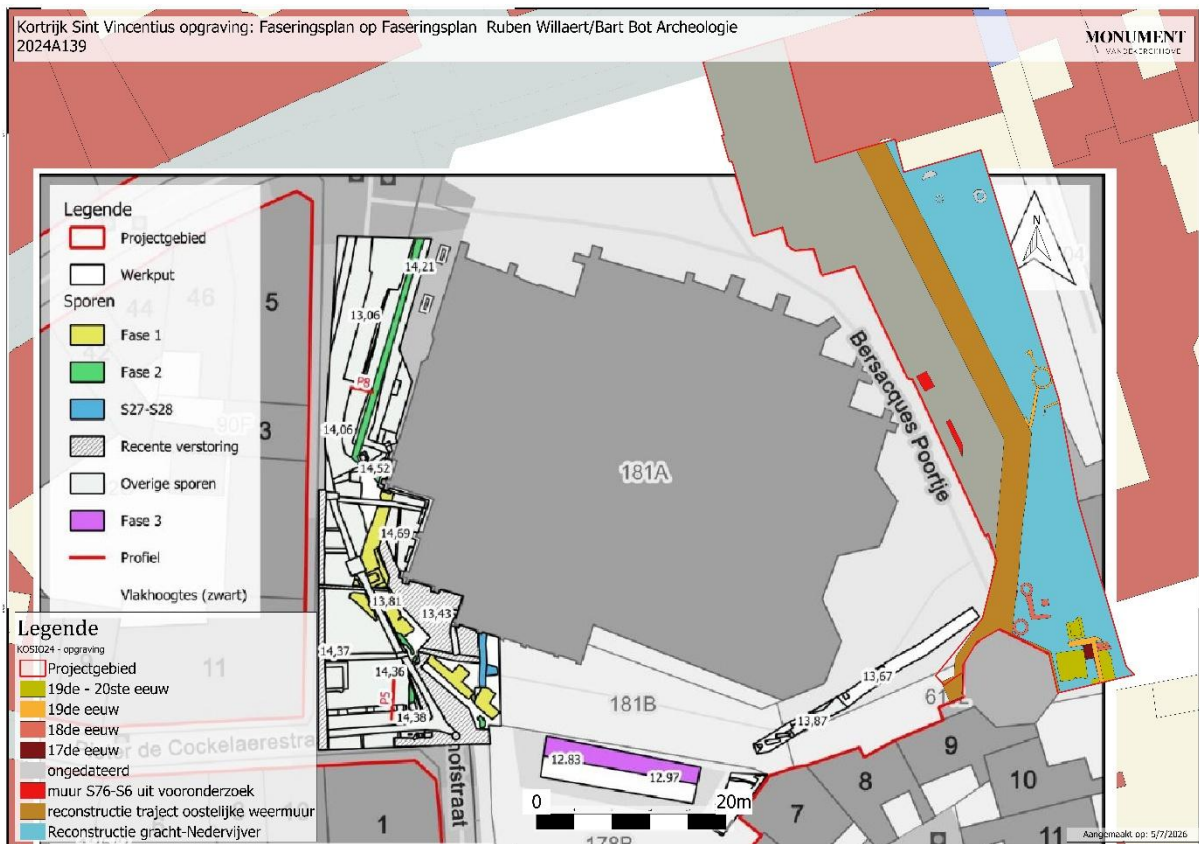
Figuur 50: Zicht op muur S76 tijdens het vooronderzoek.

Figuur 51: Zicht op muur S76 dat op een natuurstenen onderbouw staat. Op de voorgrond het blauwe kleipakket S97 met materiaal uit het 2de kwart van de 12de – derde kwart van de 13de eeuw (VINCENT R., 2023, p. 50).

Figuur 52: Zicht op profiel 3 tegen muur S6 met blauwig grijs kleipakket L17 (in WP4 gelijkgesteld aan L97) over de tand van muur S6 (VINCENT R., 2023, p. 59).

Figuur 53: Faseringsplan van de opgraving van Ruben Willaert met daarop de huidige opgravingsresultaten en muur S76/S6 geplot (Bijlage 10)(BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024, p. 82).

4.3.3.1. S88: een dumpplaats voor kanonballen

Net voor de aansluiting van de weermuur op de artillerietoren bevond zich een ruimte die bovenaan gevuld was met los puin. Bij het erin verdiepen werden uiteindelijk 22 kanonballen gevonden. Ook tijdens het afgraven werden hier en daar enkele losse kanonballen aangetroffen.

Samen met twee genomen stalen van de verschillende soorten natuursteen die in de fundering van de weermuur werden herkend, werden alle 26 gevonden kanonballen onderworpen aan een waarderende natuursteenstudie uitgevoerd door Sibrecht Reniere van de UGent (zie bijlage 12). Tien exemplaren waren gemaakt uit kwartsareniet uit de Groep van Landen, één halve was van doornikse kalksteen, één kleine was van Petit Granit kalksteen en veertien van zandige kalksteen van de Formatie van Brussel.¹⁰ Op basis van de waardering werden

¹⁰ Zie bijlage, Reniere S., 2025, p.4-6.

uiteindelijk wel nog 3 stalen verder petrografisch onderzocht (zie Bijlage 13). De resultaten ervan werden samengevat onder hfdst. 4.7 Natuursteen.

Figuur 54: Zicht op het onderste vlak in het gat in de weermuur ter hoogte van de Artillerietoren, met nog 3 kanonballen *in situ*.

4.4. De Artillerietoren

Na het verwijderen van de postmiddeleeuwse bewoningssporen, die tot heel dicht tegenaan de Artillerietoren, ten oosten ervan, waren gebouwd, werd een totaalzicht verkregen op de fundering van ervan. Deze was hoofdzakelijk opgebouwd met grote rechthoekige blokken doornikse kalksteen (herbruik?). Verder zaten er ook enkele bakstenen met formaat 24/23,5x11x5cm en bleke kalkzandstenen in vervat. De onderkant was gemaakt van doornikse kalksteenblokken die schuin naar voren toe uitstaken.

De voorlopige interpretatie ervan is dat deze teruggaan op de bouw van de Bourgondische stadsomwalling in de eerste helft van de 15de eeuw (1411-1454).

Figuur 55: Zicht op het stuk (weer)muur ten noorden van de Artillerietoren. Enkel grote blokken doornikse kalksteen liggen op de originele kleinere vierkante natuurstenen blokken (van Grès de Béthune) van de weermuur. De bovenbouw van deze muur werd tijdens de bouw van de Bourgondische stadsomwalling vermoedelijk dus hersteld.

Figuur 56: Zicht op de oostzijde van de huidige Artillerietoren. Die is hier hoofdzakelijk opgebouwd met grote (hergebruikte?) rechthoekige blokken doornikse kalksteen die wellicht met de bouw van de Bourgondische stadsomwalling (1411-1454) geassocieerd kunnen worden.

4.5. Postmiddeleeuwse bewoningssporen

Via de uitvoerige bureaustudie en het archeologisch vooronderzoek was reeds geweten dat er, hoofdzakelijk in de 18de en de 19de eeuw, woningen bovenop de dempingspakketten werden gebouwd. Tijdens het onderzoek kwamen, onder en tussen de 18de en 19de-eeuwse restanten, ook enkele bakstenen structuren tevoorschijn die mogelijk wel tot in de 17de eeuw kunnen teruggaan.

Figuur 57: Overzicht op de postmiddeleeuwse bewoningsresten in de zuidelijke zone van het onderzoeksgebied, ten oosten van de Artillerietoren.

4.5.1. 17de eeuw

Een bakstenen muurstructuur S92/S93, in combinatie met een bakstenen vloer S101 kan mogelijk tot de 17de eeuw teruggaan. De muren waren opgebouwd met bakstenen die een formaat hadden van 24x10x4,5cm. De vloer was hoofdzakelijk aangelegd met halve bakstenen die een formaat hadden van 12x11x4,5cm. Ze werden samengehouden door een opvallend zachte beige gelige zandmortel, zeer verschillend van de 19de-eeuwse bovenliggende muurstructuren waarbij een hardere wittere kalkmortel werd gebruikt.

Figuur 58: bakstenen structuur S92/93 met bijhorende vloer (S101) die mogelijk terug gaat tot de 17de eeuw.

4.5.2. 18de eeuw

De twee bakstenen waterputten, samen met een nabijgelegen vierkant structuurtje, mét bakstenen vloer, dateren wellicht eerder in de 18de eeuw. Het gebruikte baksteenformaat was 21,5x11/10x5cm. De gebruikte mortel was ook eerder zachte beigegele zandmortel. Ook de bakstenen muur S73 was gemaakt van bakstenen met een gelijkaardig formaat (20x10x4,5cm). Ook een kasseivloertje S99, met direct ten zuiden ervan een bakstenen muur S100, kunnen wellicht in deze periode gedateerd worden. Beiden worden duidelijk doorsneden door een 19de-eeuwse bakstenen muur S90.

Figuur 59: De vierkante bakstenen structuur S72 met links op de achtergrond één van de twee in die zone aangetroffen bakstenen waterputten (S74).

Figuur 60: de andere bakstenen waterput S85, net ten oosten van de knik met de aansluiting van de weermuur met de Artillerietoren.

Figuur 61: Zicht op een kasseivloertje (S99) met een bakstenen muurtje (S100) direct ten zuiden ertegenaan.

4.5.3. 19de eeuw

Meer centraal binnen het onderzoeksgebied, net ten noorden van de knik die de weermuur in de richting van de Artillerietoren, maakt, werden enkele vermoedelijke 19de-eeuwse bakstenen structuren aangetroffen. In tegenstelling tot wat tijdens het vooronderzoek gedacht werd, gaat het hier vermoedelijk niet echt om bewoningssporen, maar eerder om een afwateringssysteem dat uitloopt in een soort van rond opvangbekken, met centraal erbinnen nog een diepere waterput S50. Een mogelijke hypothese is dat dit deel uitmaakte van een toenmalige wasplaats. De gebruikte bakstenen waren opvallend klein (14x7/6x3,5cm).

Figuur 62: Zicht op de bakstenen structuren van het mogelijke afwateringssysteem/wasplaats uit de 19de eeuw.

Figuur 63: Dronefoto van de zone met een grote ronde bakstenen structuur met daarbinnen centraal nog een diepere waterput, omgeven door minstens twee kleinere ronde wasbekkens, waarin een afwateringskanaal vanuit het zuidwesten in uitloopt.

4.5.4. 19de-20ste eeuw

In het uiterste zuiden van het onderzoekgebied, direct ten oosten van de Artillerietoren, bevond zich een grote vierkante bakstenen overwelfde waterciterne S91 met zijden van 3m. De bakstenen muur S92, gemetst met bakstenen die een formaat hadden van 20,5x10x4,5cm die samengehouden werden met zeer harde blauwig grijze mortel, was zeer gelijkaardig en meer dan waarschijnlijk gelijktijdig.

Twee vloerniveaus, één in bakstenen (S94: 21,5x10,5x4,5cm) en één in vierkante tegels (S95: 17x17x3cm) kunnen als bijhorend vloerniveaus van dit gebouw gezien worden.

Een bakstenen beerput (S89) met afmetingen van 2 op 1,4m was met gelijkaardige materialen, maar dan wel een pak slordiger, gemetst.

Ze behoren wellicht allemaal toe aan de (burger)huizen die in deze periode tot tegen de Artillerietoren waren gebouwd.

Figuur 64: Vloeren S94 en S95 (op de voorgrond) kunnen als vloerniveaus gezien worden van de 19de-20ste-eeuwse bakstenen muren S92. Op de achtergrond is de bakstenen citerne te zien.

Figuur 65: Zicht vanuit het noorden op de bakstenen beerput (S89) met daarachter de noordzijde van de bakstenen muur S92.

4.6. Beschrijven vondsten

Er werden 161 vondstnummers ingegeven: 56 inventarisnummers van aardewerk, 29 natuursteenvondsten, waarvan 26 kanonskogels, 27 vondstnummers keramisch bouw materiaal, 21 metaalvondsten, 22 dierlijk bot, 1 glasvondst en 1 restant van houten vlechtwerk.

4.6.1. Aardewerk

4.6.1.1. Eind 13de eeuw – begin 14de eeuw

De oudste middeleeuwse context kan gezien worden in laag S82. Het gaat om 7 wandscherven in grijs aardewerk die uit de puinlaag onderaan het dwarsprofiel (P4) werden gerecupereerd. Het bevond zich tussen grote stukken van kapotte bakstenen die een formaat hadden van 28x13x6cm.

Figuur 66: 7 stuks grijs aardewerk gevonden in laag S82, de onderste puinige laag in het dwarsprofiel. (INV.60)

Figuur 67: een wand steengoed uit Siegburg en een wand in rood aardewerk, ook gevonden in laag S82. (INV.111)

4.6.1.2. Een dempingsfase van de Nedervijver tussen 1475 en 1550

Het overgrote deel van het aardewerk werd gerecupereerd uit de puinige dempingslaag S26. Ook het aardewerk dat gevonden werden in de lagen S24, S31 en S56 kan tot deze zelfde dempingsfase gerekend worden. Dit pakket vertrok vanuit het uiterste noordelijke puntje van het onderzoeksgebied, bevond zich direct tegen de weermuur en liep zo'n 10m verder door

naar het zuiden en 3m naar het oosten. Verderop ging deze laag over in een minder materiaalrijke puinige laag om uiteindelijk 10m voor de knik in de weermuur over te gaan in het donker bruinig blauw zwaar kleipakket.

Tijdens het veldwerk voerde Philippe Despriet reeds een vluchtig assessment uit op het aardewerk uit deze context. Op basis van enkele diganostische stukken, hoofdzakelijk steengoed, bleek het aardewerk te dateren tussen 1475 en 1550.

De vondst van een groot stuk van een puntneusbaardmankruik was daarbij opmerkelijk.

Figuur 68: Wand van een puntneusbaardmankruik in steengoed uit Raeren gevonden in het puinige noordelijke dempingspakket S26.

4.6.1.3. 17de eeuw

De rest van het aardewerk dat in de dempingslagen boven dempingspakket S26 gevonden werd kan gedateerd worden in de 17de eeuw.

4.6.2. Metaal

Tijdens het metaaldetectieonderzoek van de dempingslagen van de Nedervijver werd, naast twee romeinse munten en verschillende andere minder goed te identificeren metalen objecten, dit hondje aangetroffen.

Figuur 69: Versieringselement in de vorm van een hondje, gevonden via metaaldetectie (INV.39).

4.7. Natuursteen

4.7.1. Kanonballen

In context S88, een ruimte van ongeveer 1 op 1m, die zich ter hoogte van de aansluiting van de weermuur met de Artillerietoren bevond, werden 22 kanonskogels gevonden. Deze hadden verschillende formaten en waren ook uit minstens twee en mogelijk drie verschillende natuursteentypes vervaardigd. Om zekerheid te krijgen over welke natuursteensoorten het gaat, werd door Sibrecht Reniere van de UGent op elke gevonden kanonbal een natuursteenidentificatie uitgevoerd (zie bijlage 13).

Alle 26 aangetroffen kanonballen werden gedetailleerd onderzocht op natuursteensoort, volume, vorm, impactsporen en gewicht. Uit het assessment bleek alvast dat enkele exemplaren wellicht halffabrikaten betroffen. Het gewicht varieerde van 1,93 tot 6,48kg. Tien exemplaren waren gemaakt uit kwartsareniet uit de Groep van Landen, één half exemplaar was van doornikse kalksteen, één kleine was van Petit Granit kalksteen en veertien van zandige kalksteen van de Formatie van Brussel.¹¹

Figuur 70: 17 van de in totaal 22 natuurstenen kanonballen die gevonden werden in het gat in de weermuur ter hoogte van de aansluiting met de Artillerietoren.

¹¹ Zie bijlage, Reniere S., 2025, p.4-6.

4.7.2. Natuurstenen fundering van de weermuur

Van de twee visueel verschillende natuursteentypes die gebruikt werden voor het parament van de weermuur werden stalen genomen voor verder onderzoek ter identificatie (INV.71 en 72). Ook deze waren onderhevig aan een assessment door Sibrecht Reniere van de UGent en Invnr. 71 werd uiteindelijk onderworpen aan een petrografische studie (Bijlage 13).

Inv. 71 bleek uiteindelijk Gobertangesteent te zijn terwijl Inv. 72 een kwartsareniet betrof. Die laatste vertoont sterke gelijkenissen met de steen van Le Quesnoy dat als bouwsteen ontgonnen werd in de buurt van Douai en Valenciennes.

5. Antwoorden op de onderzoeksvragen

- **Wat is de aard van de archeologische site, sporen en/of artefacten (bewoning, ambachten, ontginning...)?**

De site bevindt zich in de stadskern van het historische Kortrijk, ten oosten van de Onze-Lieve Vrouwekerk. Daar bevond zich in oorsprong een deel van de weermuur van de Franse Voorburch, die te dateren valt rond 1301-1302. Er werd een zicht verkregen op zowel de weermuur als op de ten oosten ervan aanpalende Nedervijver. Beiden werden in de 14de eeuw geïntegreerd in de Bourgondische stadsomwalling van Kortrijk. Ook de Artillerietoren, die deel uitmaakt van de middeleeuwse stadsomwalling, maakte in oorsprong deel uit van de Franse voorburch en was toen in gebruik als waterciternetoren.

Verder werd een zicht verkregen op verschillende fases van bewoning die na de definitieve demping van de Nedervijver vanaf de 17de eeuw verschenen.

- **Stammen de archeologische sporen en artefacten uit meerdere perioden en is er een chronologie op te stellen?**

De oudste artefacten die gevonden werden, betreffen twee munten die in de Romeinse periode dateren en herinneren aan de Romeinse vicus Cortoriacum, die zich ontwikkelde nabij een bocht van de Leie, op een kruispunt van twee Romeinse heirbanen.

De 6 onderste lagen van het natuurstenen (vermoedelijk van grès de Béthune) parament aan de oostzijde van de Bourgondische weermuur zijn wellicht terug te voeren tot 1300-1302. De 6 lagen erboven waren gemaakt uit Brabantse kalkzandsteen en suggereren op een herstellingsfase in de 15de eeuw.¹² De bakstenen die er direct boven lagen hadden afmetingen van 24/23,5x11x5cm, hetgeen ook eerder overeenkomt met de 15de eeuw.

De onderste laag van het dwarsprofiel dat op de Nedervijver werd gezet bestond hoofdzakelijk uit kapotte grote bakstenen die een formaat hadden van 28x13x6cm. Meer dan waarschijnlijk betreffen ze een restant van de bakstenen bovenbouw van de oorspronkelijk weermuur van de Franse voorburch tijdens de afbraak ervan in de 14de eeuw.

Een vroege – gedeeltelijke – dempingsfase van de Nedervijver had mogelijk als doel om de nieuwe paramentmuur wat meer tegen de waterwerking te beschermen. Verschillende afval- en puinpakketten werden hiervoor in het noordelijke deel tot tegen de weermuur gestort. Na een assessment van het talrijke aardewerk hierin kan deze fase gedateerd worden tussen 1475 en 1550.

¹² Op basis van mondelinge informatie van Phillipe Despriet zou in de Kortrijkse archieven een rekening/bestelling hiervan bewaard zijn gebleven.

In de bewoningssporen van na de 17de eeuw, kunnen voorlopig drie verschillende bouwfases herkend worden. Een 17de-eeuwse, een 18de-19de-eeuwse en een 19de-20ste-eeuwse.

- **Werd er informatie verkregen over de omvang van de archeologische site en zijn er sporen van een afbakening van de site gevonden?**

Het onderzoeksgebied maakt deel van een grotere archeologische site – het grafelijke voorhof en de Franse voorburcht uit 1300-1302, die de Onze-Lieve Vrouwekerk omgeeft - die zich tevens in een archeologische zone bevindt, namelijk de historische stadskern van Kortrijk.

- **Wat is de link tussen de vindplaats en het landschap?**

De site bevindt zich deels op en aan de rand van de natuurlijke gevormde Nedervijver. Deze Vijver maakte deel uit van de beschermingsgordel rondom de Franse voorburcht uit 1300-1302 en werd aansluitend ook opgenomen in de 14de-eeuwse Bourgondische stadsomwalling.

- **Welke is het belang van de site binnen de geschiedenis van Kortrijk?**

De locatie is van groot belang voor de geschiedenis van Kortrijk. Zowel de weermuur als de Artillerietoren (in oorsprong waterciternetoren) maakten namelijk deel uit van de Franse voorburcht uit 1300-1302. Deze voorburcht vormde een belangrijk element tijdens de Guldensporenslag en vormde op dat moment een essentieel en heel belangrijk deel van het verdedigingssysteem.

- **Wat is de aard en datering van het vondstmateriaal?**

In de dempings-en vullingspakketten van de Nedervijver werd aardewerk, dierlijk botmateriaal, wat bouw materiaal en enkele metalen objecten gevonden. Het meeste werd in het noorden in puinpakketten gevonden die tot tegen de weermuur waren gestort. Het aardewerk daaruit dateert tussen 1475 en 1550.

In de andere kleiige vullings-en puinigere dempingslagen van de Nedervijver werd hoofdzakelijk 17de-eeuws materiaal gevonden. Ook in het bovenliggende bruine ophogingspakket, waarin zich de verschillende bewoningsfasen bevonden, werd wat vondstenmateriaal gevonden dat hoofdzakelijk in de 18de-19de eeuw te dateren valt.

Dé blikvangers van het vondstenmateriaal betreffen toch wel de in totaal 26 stenen kanonballen die tijdens het onderzoek gevonden werden. De overgrote meerderheid (22) ervan kon gerecupereerd worden uit een gat dat in de weermuur, net voor de aansluiting met de Artillerietoren, gemaakt werd en in de losse puinige vulling ervan vervat zaten. Op het eerste zicht konden minstens twee natuursteensoorten herkend worden: grijze kalksteen en

lichtgele/beige kalkzandsteen. De stenen kanonballen hadden verschillende groottes. Van sommige was een stuk af – het gevolg van een impact? Andere waren slechts half. Een aantal waren wellicht nog halffabrikaten.

- **Wat is de conserveringsgraad van de verschillende materiaalcategorieën?**

De conserveringsgraad van het materiaal kan als goed bestempeld worden. Het overgrote deel van het aardewerk - op een paar uitzonderingen na, waaronder die van een relatief groot stuk van de wand van een zogenaamde Rijnlandse puntneusbaardmankruik te dateren rond 1550 - was weliswaar klein en sterk gefragmenteerd.

De metalen vondsten kenden een matige bewaring. Sommige munten waren nog te lezen, bij andere was dit een pak moeilijker.

5.1. Archeologisch onderzoek op de weermuur

- Wat zijn de dimensies van de weermuur (XYZ)?

De volledige diepte van de weermuur kon binnen de voorziene verstoringsdiepte niet bereikt worden. De bakstenen bovenbouw was ongeveer 1m breed. Ter hoogte van de aansluiting met de Artillerietoren verbrede de muur tot 2m. Daar waren doorheen de weermuur allerlei 19de en 20ste-eeuwse leidingen aangelegd die voor een lokale verstoring hadden gezorgd..

- Wat is de opbouw van de weermuur? Welke materialen werden hiervoor gebruikt? Zijn er verschillende bouwmaterialen gebruikt (baksteen/mortel/metselwerk)? Zoja kan hier een fasering is opgemerkt worden?

Er was een verschil tussen de oostzijde en de westzijde van de weermuur. De westzijde van de weermuur was nog opgebouwd met de originele bakstenen die een baksteenformaat van 28x13x6cm hadden. De bakstenen in de bovenbouw aan de oostzijde van de weermuur waren een pak kleiner (24/23,5x12/11,5x6,5/6cm). Dit wijst erop dat bakstenen bovenbouw van de oostzijde van de muur op een gegeven moment ergens tijdens de 14de-15de eeuw moet zijn omgevallen of zich minstens in zeer slechte staat bevonden hebben. Dit wordt ook bevestigd door de aanwezigheid van 6 rijen van bleke beige kalkzandstenen net onder de bakstenen in de oostzijde van de weermuur. Daaronder zijn nog 6 rijen natuurstenen parament in harde lichtgrijze steen, vermoedelijk Grès de Bethune, van de originele weermuur – het onderste niet omgevallen gedeelte dus - van rond 1300 te zien. Een rekening uit het midden van de 15de eeuw vormt een bijkomend bewijs voor deze herstelfase.

- Zijn er sporen van herstel/renovatie op te merken? Kunnen deze eventuele sporen gelinkt worden aan een historische gebeurtenis?

Er zijn nu duidelijk (bouw)archeologische aanwijzingen van een herstelfase van de weermuur. Een bewaard gebleven rekening¹³ uit het midden van de 15de eeuw waarbij het parament aan de oostzijde hersteld werd met kalkzandstenen uit Diegem, zou dit gegeven bevestigen. Deze rekening was op het moment van schrijven wel niet beschikbaar.

Interessant is ook het verschil in baksteenformaten, waarbij de westzijde van de weermuur nog grotendeels intact is gebleven en nog opgemaakt was met de originele grote bakstenen met een formaat van 28x13x6cm terwijl die aan de oostzijde en in de bovenbouw, vermoedelijk dus in het midden van de 15de eeuw, vervangen werden door bakstenen met een kleiner formaat (24/23,5x12/11,5x6,5/6cm).

¹³ Met dank aan mondelinge info Philippe Despriet.

- **Ligt de aangetroffen weermuur in lijn met andere 14de-eeuwse defensieve stadsversterkingen? Zoja, bespreek. Zijn er opmerkelijke parallellen/verschillen?**

Bij het vergelijken dient een nuance gemaakt, namelijk dat elke plaats zijn eigen unieke ontstaansgeschiedenis kent doordat er zeer vaak vanuit een bestaande, unieke situatie verder wordt gebouwd/aangepast. Daardoor is het niet evident om verschillende sites één op één met elkaar te vergelijken. Zo is het ook met het voorhof van Kortrijk. De bestaande situatie als voorhof van het grafelijke domein zal zijn impact gehad hebben bij de specifieke manier waarop deze ca. 1300 versterkt werd als voorhof bij de nieuw op te trekken koninklijke dwangburcht. Naast de bestaande situatie spelen ook het prestige/macht (een koninklijke burcht is niet hetzelfde als de zetel van een lokale heer), de intentie ... een rol. Ook kunnen latere herstellingen of bouwfases voor een amalgaam beeld zorgen.

Voor de vergelijking wordt uitgegaan van de oudste fase van de weermuur (ca. 1300) waarbij de oostelijke bakstenen (formaat ca. 27/28x12,5/13x5,5/6cm) weermuur in oorsprong ca. 3m breed was (hoogte en diepte niet gekend) en aan de buitenzijde bekleed was met een natuurstenen parement in harde lichtgrijze zandsteen, vermoedelijk Grès de Bethune (Figuur 71, onderste meter). Dat bovenstaande opbouw wellicht de standaard was bij de versterking van het voorhof rond 1300 wordt ook geïllustreerd door de noordelijker gelegen Kanunnikpoort die met dezelfde materialen werd opgebouwd.¹⁴ De weermuur werd zelf beschermd door een voorliggende waterpartij, enerzijds stadsgracht aan west (ca. 24-32m)- en zuidzijde (ca. 20m) en anderzijds de Nedervijver (50-75m breed) aan de oostzijde.¹⁵

Het is echter in de opzet van deze basisrapportage niet mogelijk een uitgebreide vergelijkende studie te maken. Wel is duidelijk dat baksteen ook reeds in de late middeleeuwen in versterkingen, zoals hier in de weermuur, gebruikt werd. Dit wordt o.a. ook geïllustreerd bij het onderzoek naar het baksteengebruik binnen de stadsversterking van Béthune, het ontginningsgebied van het gros van de in Kortrijk gebruikte zandstenen en ook één van de steden die door Filips de Schone werden versterkt. Ook in Douai werd de ringmuur tussen de Saint-Éloi-poort en de Arras-poort in de 14de eeuw gebouwd met zandsteen en baksteen. In Béthune leek baksteen wel gereserveerd te zijn voor specifieke delen van de ringmuur. Het bevond zich daar consequent in het bovenste gedeelte, bovenop een zandstenen basis. Factoren die hierin mogelijk meespeelden zijn volgens Machinet het lagere gewicht van baksteen in vergelijking met zandsteen, maar ook het militaire voordeel ervan met betrekking tot het schokabsorberend vermogen. De bovenste gedeelten zijn kwetsbaarder voor aanvallen. Het plaatsen van een meer schokabsorberend materiaal in het bovenste gedeelte lijkt dan een logische aanpak.¹⁶ Dergelijke opbouw is alvast niet aanwezig binnen de oorspronkelijke (ca. 1300) weermuur van het voorhof te Kortrijk waar de kern volledig bestaat

¹⁴ DESPRIET P. 1994, pp. 29-31.

¹⁵ BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024, p. 85.

¹⁶ MACHINET L., 2023.

uit baksteen met enkel een natuurstenen parement. Wel komt deze opbouw voor in de latere fase 2 van het muurwerk dat in de zuidwestelijke hoek van het voorhof werd aangetroffen door Ruben Willaert nv/Bart Bot Archeologie.

Figuur 71: Maximaal beeld op het natuurstenen parement aan de oostelijke buitenzijde van de weermuur. De bovenste 6 rijen zijn opgebouwd met beigewitte kalkzandstenen, gekapt in vierkante maar ook in dunne rechthoekige blokken, en de onderste 6 rijen vervaardigd uit lichtgrijze harde natuurstenen, gekapt in regelmatige vierkante blokken en samengehouden door een zeer harde mortel.

5.2. Archeologisch onderzoek op de weermuur - aansluiting Artillerietoren

- **Kunnen sporen van de fundering van de Artillerietoren aangetroffen worden? Zoja, bespreek.**

Er werd langs de Artillerietoren gegraven. Net voor de aansluiting van de oostelijke weermuur van de Franse voorburch met de Artillerietoren werd een knik, in combinatie met een verschillende opbouw opgemerkt. Het gedeelte dat verder tot tegen de Artillerietoren loopt, het gedeelte dat ten noorden ervan loopt en het gedeelte dat pal onder de oostelijke muur van de Artillerietoren zit, en waar grote rechthoekige blokken doornikse kalksteen in vervat zitten, kunnen wellicht eerder met de bouw van de Bourgondische stadsomwalling geassocieerd worden. De bovenbouw van de oostzijde van de huidige Artillerietoren is er duidelijk rechtstreeks op gezet.

- **Is er een verschil in bouw materiaal (baksteen/mortel/metselwerk) op te merken waaruit kan blijken dat een fasering aanwezig is? Zijn er sporen van herstel/renovatie op te merken?**

De muren onder en rond de Artillerietoren zijn hoofdzakelijk opgebouwd met grote rechthoekige en recht gekapte doornikse kalksteenblokken. De onderste rij ervan wordt gevormd door specifieke licht schuin naar voor uitstekende blokken. Dit verschilt duidelijk met de rechte fundering aan de andere kant van de knik, die dus op de weermuur van de Franse voorburch terug gaat.

Verder lijkt er, ter hoogte van de NO hoek van de huidige Artillerietoren, een (schiet?)gat te zijn opgevuld met bleke kalkzandstenen die in de vorm van bakstenen werden gekapt. Ook bevonden er zich enkele dunne oranje bakstenen met een lengte van 24cm, tussen twee grote rechthoekige blokken doornikse kalksteen. Deze elementen wijzen op een jongere datering dat de oorspronkelijke delen waarmee de weermuur was opgebouwd (Grès de Béthune en bakstenen met formaat 28x13x6cm).

Het lijkt er dus op dat de stukken muren onder en langs de Artillerietoren eerder teruggaan op de bouw fase van de Bourgondische stadsomwalling.

- **Hoe staan de weermuur en de Artillerietoren bouwkundig in verband met elkaar? Is er sprake van fasering?**

De weermuur verbreed van 1m naar 2m naarmate hij dichterbij de Artillerietoren komt. Er is een duidelijk verschil in materiaalgebruik tussen de weermuur die verder naar het noorden toeloopt en waar het gaat om een (in het midden van de 15de eeuw) hersteld parament van 6

rijen kalkzandstenen, boven 6 originele rijen natuursteenparament, vermoedelijk gemaakt van harde lichtgrijze blokken Grès de Bethune. De bakstenen van de bovenbouw hebben in die noordelijke zone aan de boven- en oostzijde van de weermuur een formaat van 24/23,5x12/11,5x6,5/6cm. In de westzijde zijn nog de originele bakstenen met een formaat van 28x13x6cm te zien.

Ter hoogte van de aansluiting met de Artillerietoren zijn, in de westzijde van de verbreding daar, bakstenen met een formaat van 24/23,5x12/11,5x6,5/6cm gebruikt, en dat, iets verderop naar het westen toe, in combinatie met die grote rechthoekige blokken doornikse kalksteen die ook in de huidige oostelijke fundering van de huidige Artillerietoren vervat te zijn.

De verschillen wijzen op verschillende bouwfases. Vermoedelijk valt het gedeelte rond de Artillerietoren te linken met de bouw van de Bourgondische stadsomwalling.

- **Werden tijdens het onderzoek bijhorende resten van deze muur aangetroffen? Zoja bespreek.**

Het lijkt erop dat de weermuur net voor de aansluiting met de Artillerietoren overgaat in de bouwfase van de Bourgondische stadsomwalling.

- **Is er een verschillende bouwfaserings op te merken?**

Het muurgedeelte met de onderste rij schuin aflopende en naar voren uitstekende blokken doornikse kalksteen met in de bovenbouw eveneens grote rechthoekige blokken doornikse kalksteen kan mogelijk met de bouwfase van de Bourgondische stadsomwalling geassocieerd worden. Ook de aanwezigheid van bakstenen met een formaat van 24/23,5x12/11,5x6,5/6cm, zowel aan de oost- als westzijde van de verbreding, wijzen in die richting.

- **Kan het verloop van deze muur verder aangevuld worden?**

Het deel dat langs de Artillerietoren naar het westen toe afdraait sluit aan op het reeds gerestaureerde deel van de weermuur die zich ten zuiden van de OLV kerk bevindt.

Het deel dat langs de oostzijde van de Artillerietoren doorloopt sluit wellicht aan op het verdere verloop van de Bourgondische stadsmuur rond Kortrijk, naar het Begijnhof toe.

- **Is er een verband tussen deze muur en de Artillerietoren?**

De huidige Artillerietoren kan geassocieerd worden met de bouwfase van de Bourgondische stadsomwalling die na de afbraak van de Franse voorburcht werd opgebouwd. De oostelijke muur van de oorspronkelijke Voorburcht werd hierin geïntegreerd.

In de muur die ten noorden van de Artillerietoren loopt, is een mix van elementen van de oorspronkelijke weermuur van de Franse Voorburcht (gefundeerd met blokken harde Grès de Béthune en hier en daar nog enkele grotere bakstenen) te zien, samen met elementen van de Bourgondische stadsomwalling (grote rechthoekige blokken Doornikse kalksteen en kleinere baksteenformaten). Dit is niet onlogisch aangezien de onderkant ervan wellicht nog teruggaat op de weermuur van de Franse Voorburcht, maar ook deels zal aangepast zijn ten tijde van de bouw van de Bourgondische stadsomwalling. Merk hoe dit muurgedeelte mooi aansluit – onder de bovenbouw van de huidige Artillerietoren - op de zuidelijke reeds gerestaureerde weermuur.

Figuur 72: Aansluiting van de originele weermuur (waarin reeds elementen vervat zitten van de Bourgondische stadsomwalling) met de zuidelijke – reeds gerestaureerde weermuur, onder de bovenbouw van de huidige Artillerietoren.

- **Zijn er nieuwe elementen aan het licht gekomen die meer inzicht bieden op de aard en functie van deze muur? Wat is de functie van de muur? Betreft het een defensieve functie of eerder afbakenend? Dient deze muur gedateerd te worden voor de aanleg van de aangetroffen weermuur?**

Alle muurdelen zijn stevig en lijken met een defensief karakter gebouwd.

- **Kan er een samenhang worden vastgesteld tussen de verschillende bodemsporen?**

Tot tegen de Artillerietoren bevonden zich tot in de 19de en 20ste eeuw woningen die na de definitieve demping van de Nedervijver en stadgracht in de 17de eeuw gebouwd werden. Het gaat dus hoofdzakelijk om structurele elementen zoals muren en niet om bodemsporen (verkleuringen in de grond). Ook in de zone rond de Artillerietoren liepen de puinige dempingspakketten en de lichtpuinige donkerbruinige zware blauwe klei door naar het zuiden toe. Ze volgden mooi de kink in de weermuur en liepen langs de Artillerietoren rechtlijnig verder.

5.3. Dwarssleuf haaks op de weermuur/Nedervijver

- **Tot welke diepte werden de 17de-eeuwse dempingspakketten op de Nedervijver aangetroffen? Welke informatie geven de vondsten uit deze pakketten over de bewoners?**

De 17de-eeuwse dempingspakketten op de Nedervijver waren in het westelijke deel tot tegen de weermuur nog zo'n 1m dik. Op het noordprofiel is echter te zien dat ze nog 50 tot 60cm dikker moeten zijn geweest.

Het diepste punt waarop het dwarsprofiel op de Nedervijver gegraven werd, bevond zich op +11,35m TAW. Op die diepte bevond zich een zeer puinig pakket dat hoofdzakelijk bestond uit grote brokken baksteen en mortel, dat niet ouder dan de 14de eeuw kon worden gedateerd. Enkel in het uiterste noorden bevond zich een puinig dempingspakket waarin redelijk veel aardewerk en dierlijk botmateriaal vevat zat en te dateren valt tussen 1475 en 1550. Deze vondsten kunnen informatie geven over de bewoners die in deze periode de toestemming kregen om, althans dit deel tot tegen de weermuur, op te vullen met huishoudelijk afvalmateriaal.

- **Welke nieuwe informatie werd ontdekt over Nedervijver? Op welke diepte wordt de structuur aangetroffen? Zijn er sporen van uitdroging? Kunnen de aangetroffen pakketten van de Nedervijver gedateerd worden?**

De nieuwe informatie zit voornamelijk in een voordien nog ongekende dempingsfase van de Nedervijver tussen 1475 en 1550. Dit kan mogelijk gelinkt worden met historische bronnen die op dat moment de toestemming kregen om in die specifieke zone hun huishoudelijk afval te dumpen. Bedoeling was om vermoedelijk in die zone – zoals ook op historische kaarten te zien is - een talud tot tegen de weermuur te voorzien, misschien om eventuele herstellingswerken mogelijk te maken en tegelijkertijd een oplossing te vinden voor het zich opstapelende afval in de binnenstad.

- **Hoe ziet de stratigrafische opbouw van de (op)vullingspakketten van de Nedervijver eruit? Betreffen dit antropogene lagen en/of natuurlijke lagen? Wat is de datering van deze lagen? Zijn deze ouder of jonger dan de weermuur? Kan de 13de-eeuwse gracht L17 ook ten oosten van de weermuur aangetroffen worden?**

Ter hoogte van het dwarsprofiel bestond de bovenste laag uit 20cm dikke licht puinige donkerbruinige zware blauwe klei. Daaronder was een puinigere donkerbruine laag te zien van zo'n 10 tot 30cm dik. Vervolgens 4 zeer kleiige door waterwerking gevormde en afgezette horizontale lagen. Het gaat om twee vrij homogeen bruine kleilagen van ongeveer 20cm dik waartussen zich een bijna zwarte, eveneens 20cm dikke, laag (organische materiaal?)

begroeiingslaag?) gevormd had. Daaronder, net boven de zeer puinige laag S82, bevond zich nog een 22cm dikke donkerblauwe kleilaag.

- **Kan iets verteld worden over de functie van de aangetroffen lagen/sporen?**

Het lijkt erop dat deze horizontale lagen zich tussen de 15de en de 17de eeuw via waterwerking en afzetting gevormd hebben.

- **Kunnen uitspraken gedaan worden over het natuurlijk reliëf van het terrein direct ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekerk aan de hand van de bekomen info?**

De natuurlijke aanzet van de Nedervijver werd niet bereikt, waardoor geen zicht verkregen werd op de aanzet van de mogelijke zandrug naar het westen toe, waar de OLV kerk op gebouwd werd.

- **Kunnen eventuele oevers van de Nedervijver binnen de opgravingszone aangetroffen worden? Is er een verband met de hoger gelegen zone van het kerkareaal?**

Er werd geen oever waargenomen. Die bevindt zich wellicht nog dieper en/of meer naar het westen – voorbij de weermuur – toe.

- **Staalname: kunnen de onderzochte stalen/labotesten genomen op de actieve vullingen van de Nedervijver/natuurlijke pakketten ons meer vertellen over de landschappelijke context van de Nedervijver?**

Na kosten-baten analyse worden de 15de tot 17de-eeuwse actieve vullingslagen van de Nedervijver niet belangrijk genoeg geacht om verder pollenonderzoek op te laten uitvoeren. Indien ook de 12de – 13de-eeuwse lagen bereikt zouden zijn, had een vergelijking tussen deze beide periodes, in functie van de verandering van de landschappelijk context doorheen de tijd, wel relevant kunnen geweest zijn.

5.4. Natuurwetenschappelijk onderzoek

- **Bleken de vooropgestelde natuurwetenschappelijke technieken geschikt om de vraagstelling te helpen beantwoorden? Helpt het specifieke natuurwetenschappelijke onderzoek de aard van de site verduidelijken (zoals de aanwezigheid van dieren, de gehanteerde teelten in de omgeving, het voedselpatroon van de bewoners, ...)?**

Er werden pollenstalen genomen van de donker bruinige zware blauwe kleipakketten. Aangezien er zich daaronder nog een puinpakket bevond dat niet ouder is dan de 13de-14de eeuw, is een verdere analyse van de pollenstalen, in het kader van het Eindverslag niet zo relevant. Indien effectief natuurlijk gevormde lagen van de onderkant of aanzet van de Nedervijver zouden zijn aangetroffen, eventueel met nog duidelijke vol- en laatmiddeleeuwse organische lagen erbovenop, dan was een verder onderzoek ervan wel de moeite waard geweest. De datering van de lagen die in de pollenstalen vervat zitten gaan niet verder terug dan de 15de – 17de eeuw.

De aangetroffen lagen worden ook niet als geschikt beschouwd om meer te weten te komen over de aanwezige dieren, noch over het voedselpatroon van de bewoners.

- **Is er tijdens de archeologische opgraving informatie verkregen over de vegetatie binnen en rond de site en wat zegt dit over de menselijke activiteiten in de omgeving?**

Indien men meer zou willen te weten komen over de vegetatie en menselijke activiteiten rond en in de omgeving van de site tussen de 15de en de 17de eeuw, dan zijn de genomen pollenstalen beschikbaar voor verder onderzoek. In het kader van dit Eindverslag wordt dit echter niet als noodzakelijk geacht.

- **Zijn er aquatische plantenresten of diatomeeën bewaard in de pakketten van de Nedervijver?**

Aangezien de oudste kleiige humeuze lagen slechts teruggaan tot de 15de -17de eeuw, werd geen onderzoek van dien aard uitgevoerd of nodig geacht.

6. Interpretatie en datering

Tijdens twee fases in 2024 kon het archeologisch onderzoek ten oosten van de Onze-Lieve Vrouwekerk van Kortrijk uitgevoerd worden. Daarbij werd een completer beeld verkregen op de weermuur van de Franse voorburcht die daar in 1301-1302 rondom de toenmalige kerk gebouwd werd. Deze voorburcht maakte deel uit van de tweeledige dwangburcht, waarvan de hoofdburcht zicht ten westen van de kerk bevond. Deze speelde een centrale rol in de Guldensporenslag. Het is op heden dan ook de bedoeling van de stad Kortrijk om de muren van de voorburcht ook op deze locatie terug voor iedereen zichtbaar te maken.

Hoewel enkel aangetroffen tijdens het voorafgaandelijke proefputtenonderzoek wordt de vondst van een mogelijke voorloper van de huidige gekende weermuur in dit rapport opnieuw aangehaald teneinde deze te betrekken bij de huidige resultaten en de resultaten uit het later uitgevoerde onderzoek van Ruben Willaert nv/Bart Bot archeologie. Het interessante aan deze vondst is dat deze muur noch iconografisch, noch historisch gekend was. Deze mogelijke voorloper situeert zich op het huidige voorhof, tussen de O.L.V. kerk en de Bourgondische weermuur (in oorsprong teruggaand op de koninklijke Franse dwangburcht ca. 1300). De minstens 1,2m brede muur dateert o.b.v. stratigrafie en het beschikbare vondstmateriaal ten laatste tussen het 2de kwart van de 12de en het 3de kwart van de 13de eeuw. De muur vertoont eenzelfde knik, op quasi dezelfde hoogte, als de latere weermuur. Samen met het massieve karakter van de muur wordt een defensieve functie vermoed. Mogelijk gaat het om de oudste weermuur van het grafelijke neerhof? Het is alvast ook niet uit te sluiten dat de bakstenen bovenbouw en de natuurstenen fundering chronologisch 2 verschillende eenheden uitmaken. De muursegmenten werden echter dermate beperkt aangesneden dat een éénduidige interpretatie moeilijk is. Het verdere traject van deze muur is tevens ook nog onduidelijk. Er werd getracht een link te maken met het aangetroffen muurwerk uit de opgraving van Ruben Willaert/Bart Bot Archeologie ten westen en zuidwesten van de O.L.V. kerk maar daaruit bleek dat de muur daar niet werd aangetroffen. Gezien de beperkte verstoringsdieptes is het niet onwaarschijnlijk dat het verdere verloop van muur S76/S6 gewoonweg nog niet werd aangesneden, of dat het tracé zich onder de huidige O.L.V. kerk bevindt.

Een andere interessante vaststelling die dit onderzoek aan de oostzijde van de O.L.V. kerk heeft opgeleverd is dat de oostzijde van de weermuur op deze plaats in de 15de eeuw hersteld is geworden. Daarvoor werden voor het parament aan de waterzijde lichtgele kalkzandstenen gebruikt, die volgens Philippe Despriet uit Vlaams-Brabant (Diegem) zouden zijn aangeleverd. Voor de bovenbouw werden bakstenen met een formaat van 24/23,5x11x5cm gebruikt. Onder de 6 lagen van bleke Brabantse kalkzandstenen was, opnieuw volgens Despriet, nog het oorspronkelijke parament van rond 1300, vervaardigd in zogenaamde Grès de Bethune, te zien.

Ook op de aansluiting van de weermuur met de huidige Artillerietoren kon een goed zicht verkregen worden. Daarvoor waren grote blokken doornikse kalksteen gebruikt (herbruik?), met hier en daar ook blekere kalkzandstenen en bakstenen met een lengte van 24cm in verwerkt. De hypothese is dat deze constructie teruggaat op die van de Bourgondische stadsomwalling (1411-1454).

Interessant was de vondst van 22 stenen kanonballen in een gat dat gemaakt was ter hoogte van de aansluiting van de weermuur met de Artillerietoren. Een aantal van deze kanonballen waren wellicht ook halffabrikaten hetgeen suggereert dat men in de Artillerietoren effectief ook nog munitie afwerkte/behandelde.

Het onderzoek ten oosten van de weermuur gaf ook een beeld van de opvulling en demping van de natuurlijk gevormde Nedervijver die opgenomen werd in het verdedigingssysteem van de Franse burcht. De eerste fase van die demping kan, op basis van heel wat aardewerkvondsten in een puinige afvallaag, die in het uiterste noorden van het onderzoeksgebied tot tegen de weermuur liep, tussen 1475 en 1550 gedateerd worden. Na de definitieve demping in de 17de eeuw werden er, bovenop de oorspronkelijke Nedervijver/stadsgracht, enkele woningen gebouwd. Daarin konden nog drie bouwfases in herkend worden: een 17de-eeuwse, een 18de - 19de-eeuwse en een 19de- 20ste-eeuwse.

7. Potentieel voor verder onderzoek

Het verhaal van de weermuur ten opzichte van de elementen van de Bourgondische stadsomwalling (waar de muren onder de huidige Artillerietoren vermoedelijk eerder deel van uitmaken) zouden via een meer uitgebreide studie, met daarin vervat alle elementen van de reeds archeologisch onderzochte stads- en stadspoortdelen, verder verfijnd kunnen worden en verder uitgedragen via uitgave in wetenschappelijke artikels en congressen. Hierbij wordt gedacht aan het archeologische tijdschrift 'West-Vlaamse Archaeologia' en/of het jaarlijkse congres over conflictarcheologie 'Conflict in Contact'. Ook een verdere studie binnen het kader van een Syntheseonderzoek behoort hierbij tot de mogelijke opties.

Dit geldt tevens voor de vondst van de mogelijke 12de-13de-eeuwse voorloper van de huidige gekende weermuur. Het kan interessant zijn om het beschikbare iconografische en historische materiaal in het licht van deze vondst opnieuw te bekijken/interpreteren.

8. BEWARING ARCHEOLOGISCH ENSEMBLE

De overdracht van het archeologisch ensemble zal na het afronden van de verwerking gebeuren conform aan de artikels 5.2.1, 5.2.2 en 5.2.3 van het Onroerend Erfgoeddecreet. Hierbij is de eigenaar van de gronden tevens de eigenaar van het archeologisch ensemble. Na het beëindigen van de verwerking en het opleveren van de eindrapportage zal in overleg met de grondeigenaar gekeken worden voor een definitieve bewaarplaats van het archeologisch ensemble.

9. BIBLIOGRAFIE

9.1. Literatuur

- BOT B., VAN DORPEL A., VANBRABANT E., PIJPELINK A., 2024, Archeologische opgraving Kortrijk Centrumstraten Eindverslag, Ruben Willaert nv, Sint-Michiels-Brugge (2023A124)
- DEBONNE V., 2005. Middeleeuwse huiskelders in de Kortrijkse stadskern ca. 1200/1350, *Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen* 58, Kortrijk.
- DEVALCKENEER L., 2022a. *Archeologienota, Verslag van resultaten bureauonderzoek, Kortrijk-Centrumstraten Fase 2*, Ingelmunster, 2022.
- DEVALCKENEER L., 2022b. *Archeologienota, Programma van maatregelen voor uitgesteld vooronderzoek met ingreep van de bodem, Kortrijk-Centrumstraten Fase 2*, Ingelmunster, 2022.
- DESPRIET P., DE POTTER F., DECONINCK A., 2021, Franse burchtenbouw in Kortrijk 1297-1302, *Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen*, 105, Kortrijk.
- DESPRIET P., 1996, 25 jaar Kortrijkse opgravingen 1970-1995, Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen, Kortrijk.
- DESPRIET P., 2006. *Kortrijk in 1302, Topografie van stad en slagveld*, Archeologie Zuid West Vlaanderen, Kortrijk.
- DESPRIET P., 1990. *2000 jaar Kortrijk, Topografische atlas, van ambachtelijke Romeinse nederzetting tot moderne stad*, Kortrijk.
- DESPRIET PH. 2020., *De Bourgondische stadsvesting Kortrijk (1353-1459)*, Archeologie Zuid West Vlaanderen, Kortrijk.
- DESPRIET P., 1994, De Franse dwangburcht van Kortrijk (1300-1302), I. Het onderzoek van de Kannunipoort (1945-1994). *Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen*, 31, Kortrijk.

- DESPRIET PH. 2008, Kortrijk en Vauban (1633-1707). Het ontstaan en de topografie van een vesting. 4e tot 19e eeuw. *Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen*, 68, Kortrijk.
 - DESPRIET PH. 2013. *Archeologische atlas Kortrijk. Deel 1 : Buda en Overleie*, Archeologie Zuid-West-Vlaanderen, Kortrijk.
 - DESPRIET PH. 2003, 'Achtthonderd jaar Kortrijkse O-L-Vrouwekerk, 1203-2003', *Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen*, 2003 (53).
 - DESPRIET PH. 2002, "Kortrijk 1302." De koninklijke dwangburcht, *Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen*, 2002 (52).
 - MACHINET L., 2023, La brique en contexte militaire à Béthune (Pas-de-Calais) de la fin du Moyen Âge au démantèlement : bilan préliminaire. In: *Revue du Nord* (2023/5 Tome 105), Lille, pp. 58 – 70.
- Raadpleegbaar via: <https://shs.cairn.info/revue-revue-du-nord-2023-5-page-58?lang=fr>
- VINCENT R., 2023, *Nota Kortrijk - Centrumstraten heraanleg fase 2 (Site Sint Vincentius, Groeningestraat 4-6), Verslag van Resultaten Vooronderzoek (2023F299)*, Ingelmunster.
 - WHITEHEAD R., 1996. *Buckles 1250-1800*, Greenlight, Chelmsford.

9.2. Internetbronnen

- <http://inventaris.onroenderfgoed.be>
- <http://www.cartesius.be/CartesiumPortal/>
- <http://www.geopunt.be/>
- <http://www.ngi.be/topomapviewer/>

10. BIJLAGEN

- Bijlage 1: Projectgebied op GRB
- Bijlage 2: Projectgebied op Ferraris
- Bijlage 3: Sporenplan vlak 1
- Bijlage 4: Sporenplan vlak 1 – noordelijk deel
- Bijlage 5: Sporenplan vlak 1 – zuidelijk deel
- Bijlage 6: Sporenplan vlak 2
- Bijlage 7: Sporenplan vlak 2 – noordelijk deel
- Bijlage 8: Sporenplan vlak 2 – zuidelijk deel
- Bijlage 9: Interpretatie Sporenplan
- Bijlage 10: Faseringsplan op faseringsplan RW/Bart Bot Archeologie
- Bijlage 11: Faseringsveldwerk
- Bijlage 12: Waardering natuursteen
- Bijlage 13: Petrografie natuursteen
- Bijlage 14: Mortelanalyse ifv C14
- Bijlage 15: Sporenlijst
- Bijlage 16: Inventarislijst
- Bijlage 17: Fotolijst

Meer informatie is tevens beschikbaar via het digitale registratiesysteem:

<http://www.monarcheo.be/web/monument/archeologie/public/home/home?globals=%7B%22ProjectId%22%3A%22a849447f-d156-46d3-9ea6-acc500a3dec9%22%7D>